

© Fortepan, Urbán Tamás

2000

IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP

Szerkeszti: Ambrus Judit, Barabás András, Czeglédi András, Margócsy István, Trencsényi Balázs.
Munkatársak: Bojtár Endre, Kovács János Mátyás, Szilágyi Ákos

Apor Péter • James Mark

Pjotr Jakovlevics Csaadajev

Kőszeg Ferenc • Karafiáth Orsolya

Mesterházy Balázs • Szócs Petra

Pór Péter • Margócsy István

Urbán Tamás **SAJÁTOS
VISZONYOK**

2017. 1. szám

Ára: 700 Ft

nka
Nemzeti Kulturális Alap

© Fortepan, Urbán Tamás

E SZÁMUNK SZERZŐI

Apor Péter (1971) történész

Csaadajev, Pjotr Jakovlevics (1794–1856) orosz író

Karafiáth Orsolya (1976) író, költő

Kőszeg Ferenc (1939) szerkesztő, jogvédő, politikus, elbeszélő

Margócsy István (1949) irodalomtörténész, kritikus, lapunk szerkesztője

Mark, James az Exeteri Egyetem történésze, Kelet-Európa kutató

Mesterházy Balázs (1974) író, költő

Pór Péter (1940) Franciaországban élő irodalomtörténész, Rilke-kutató

Szőcs Petra (1981) költő, filmrendező

Urbán Tamás (1945) fotóriporter

E számunk fotóit Urbán Tamástól a Fortepan Gyűjteményből válogattuk.

„Minden múlt a múltunk”

Ez a 7 éves Fortepan Online Fotóarchívum jelmondata
Lapzártakor 89 903 fénykép
Ingyenes, de előállítása nincs ingyen!

Támogatni a Fortepan honlapján levő **Donate** gomb segítségével,
vagy a Summa Artium Fortepan számláján keresztül lehetséges:
16200010-10045820 (Magnet Bank)

www.fortepan.hu

Minden támogatást köszön a Fortepan!

2000

I R O D A L M I É S T Á R S A D A L M I H A V I L A P
29. ÉVFOLYAM 1. SZÁM

Apor Péter – James Mark: <i>Sajátos viszony</i>	3
ÖV ALATT	
Pjotr Jakovlevics Csaadajev: „Oroszország két világ között”	4
Kőszeg Ferenc: Csonka négyes	33
Karafiáth Orsolya: Versek	46
Mesterházy Balázs: Versek	49
Szócs Petra: Versek	54
Pór Péter: <i>A költői szó antinómiája</i>	59
Margócsy István: <i>Az archaizálás csapdája</i>	69
Urbán Tamás fotói (Fortepan)	

FELELŐS SZERKESZTŐ: MARGÓCSY ISTVÁN

SZERKESZTŐK: AMBRUS JUDIT, BARABÁS ANDRÁS, CZEGLÉDI ANDRÁS, MARGÓCSY ISTVÁN, TRENCSENYI BALÁZS

MUNKATÁRSÁK: BOJTÁR ENDRE, KOVÁCS JÁNOS MÁTYÁS, SZILÁGYI ÁKOS **OLVASÓSZERKESZTŐ:** AMBRUS JUDIT

LAPTERV: SZÜTS MIKLÓS **ALAPÍTÓ SZERKESZTŐK:** HERNER JÁNOS, HORVÁTH IVÁN, LENGYEL LÁSZLÓ, TÖRÖK ANDRÁS

KORÁBBI SZERKESZTŐINK, MUNKATÁRSAINK: KÁLMÁN C. GYÖRGY, NAGY MÓNICA ZSUZSANNA, [RÉTI PÉTER] SZÜTS MIKLÓS

LEVÉLCÍM: 1380 Budapest, Pf.: 1090. **E-MAIL:** ketezer.lap@gmail.com **INTERNET:** www.ketezer.hu

FACEBOOK: <https://www.facebook.com/2000IrodalmiEsTarsadalmiHavilap>

KIADJA A MENTOR IRODALMI ALAPÍTVÁNY. FELELŐS KIADÓ: CZEGLÉDI ANDRÁS.

KÉSZÜLT GOUDY ÉS OFFICINA BETŰKKEL. TÖRDELÉS: SÖRFŐZŐ ZSUZSA.

NYOMDAI NYOMÁS, KÖTÉSZET: ADUPRINT KFT. FELELŐS VEZETŐ: TÓTH BÉLÁNÉ

ISSN 0864-800X. RÉGEBBI SZÁMAINK KORLÁTOZOTT MENNYISÉGBEN KAPHATÓK AZ ÍRÓK BOLTJÁBAN.

TÁMOGATÓNK: NEMZETI KULTURÁLIS ALAP

© Fortepan, Urbán Tamás

Sajátos viszony

A „NYUGAT” ÉS MAGYARORSZÁG REPREZENTÁCIÓJA A POLITIKAI, AZ ÉRTELMISÉGI ÉS AZ ALTERNATÍV KULTÚRÁBAN, 1963–2015

Nyugati nyitás

Magyarországon a szocialista időszak vége felé a politikai, az értelmiségi és az alternatív kultúra újraalkotta a „Nyugat” képét.¹ A szemléletváltás az 1960-as évek elején-közepén indult el, amikor a magyar elit elkezdett a szocialista piaccal kapcsolatos terveket szőni – ezekből nőtt ki az 1968-ban bevezetett „új magyar gazdasági mechanizmus” –, és Magyarország fokozatosan megnyílt a nyugati gazdaság és pénzügyi intézmények felé. Felhagytak a „burzsoá, kapitalista Nyugat” sztálini érára jellemző, teljes elutasításával, és az elit mindinkább támogatta a kapitalista világgal való „felelősségteljes” és „mérsékelt” konfrontációt – avagy, miként a hatvanas évek végén a rezsim egyik értelmiségi képviselője fogalmazott, az „antiimperialista békepolitikát”.² Jóllehet hivatalosan a „Nyugat” a kommunista

időszak végéig ideológiai ellenség maradt, az elit egyre inkább azt a felfogást erősítette, hogy a szocialista és a kapitalista rendszer képes gazdasági értelemben önállóan megállni, és békésen létezni egymás mellett, fenntartva az egymástól eltérő társadalmi és gazdasági berendezkedésüket.³ Az 1960-as években a szocialista elit a „Nyugat” árnyaltabb képét alakította ki: kapitalista rendszere ugyan továbbra is állandó kritika tárgya maradt, a fiatalabb nemzedék „progresszív Nyugatjában” azonban fölfedezték a vasfüggöny mögötti, ígéretes új szövetségest.⁴ Mint látni fogjuk, az 1970-es évek végére az állam feladta azt a reményét, hogy majd a progresszív Nyugat belülről kiüresíti a kapitalizmust, viszont mind nagyobb hangsúlyt kapott a régió mint szükséges gazdasági partner, amellyel szemben az érintkezések során a szocializmus nyilvánvalóvá teheti felsőbbrendűségét. Ezzel

párhuzamosan a „Nyugat” képe fokozatosan európaivá lett, a fókusz eltávolodott az amerikai imperializmustól (és kisebb mértékben a náci rezsim utódjának tekintett Nyugat-Németországtól), a hangsúly pedig áthelyeződött a Nyugat-Európához fűződő kulturális és gazdasági kapcsolatokra, benne Magyarországnak az európai béke és biztonság megőrzésében játszott felelősségteljes szerepére. Ebben az időszakban azonban mindvégig hallatták a hangjukat olyan másként gondolkodók, akik kétségbe vonták, hogy az államnak joga lenne megszabni, milyennek kell látni a Nyugatot, akik a nyugati antiimperializmusból másféle ihletet merítettek, akik a Nyugat-elle-

nes kritikákat a saját társadalmukra alkalmazták, és akik a Nyugat képének újraalkotásával morális alternatívát kínáltak a rothadó államszocializmussal szemben.

Az 1956-os forradalom leverése után a kommunista hatalom stabilitásához az elit elengedhetetlen feltételnek tekintette a viszonylag magas életszínvonalat, s a fokozatos nyitás leginkább ennek fenntarthatósága miatt volt szükséges. A jobbra export-orientált magyar gazdaság fejlődése nagyban függött a nyugat-európai országokkal, elsősorban pedig Nyugat-Németországgal folytatott, kiegyensúlyozott kereskedelmi kapcsolatoktól.

ÖV ALATT

Pjotr Jakovlevics Csaadajev

„Oroszország két világ között”

Mert sohasem tartottunk lépést a többi néppel: nem tartozunk az emberi nem egyik nagy családjához sem; nem vagyunk sem nyugatiak, sem keletiek, és nem rendelkezünk egyikük hagyományaival sem. Mint-hogy időn kívül állunk, bennünket nem érintett az emberi nem általános nevelődése.

Nézzén körül. Nem áll-e mindenki fél lábbal a levegőben? Mintha mindenki utazna. Senki számára nincs meghatározott létezési szféra, semmivel kapcsolatban nincsenek jó szokások, semmire nincs szabály, még csak otthon sincsen; semmi, ami kötné az embert, semmi, ami rokonszenvét, szeretetét fölébresztené, semmi tartós, semmi maradandó: minden elmúlik, minden elfolyik anélkül, hogy az emberben vagy körülötte nyomot hagyna. Mintha csak táboroznánk lakásainkban, mintha idegenek volnánk családjainkban, mintha vándo-

Magyarország számára ugyanilyen fontos volt az is, hogy hozzáférjen az amerikai és a nyugat-európai technikai vívmányokhoz és szakértelemhez. Az 1956 után rákényszerített nemzetközi elszigetelődést fokozatosan megtörte, 1963–64-ben több nyugat-európai országgal újra fölvetta a diplomáciai kapcsolatokat, 1966-ban az Egyesült Államokkal is, majd 1967-ben ugyanebből a célból tárgyalásokat kezdett Nyugat-Németországgal.⁵

A „Nyugatról” alkotott kép átalakulását az is elősegítette, hogy a vasfüggöny az utazási lehetőségek és a kulturális kapcsolatok bővülése révén egyre átjárhatóbbá vált. A magyar kormány tanulmányi utakkal és ösztöndíjakkal támo-

gatta a szakembereket és a tudósokat, 1961 és 1969 között komoly diplomáciai erőfeszítéseket tett, hogy ezeket a kapcsolatokat intézményesítse, előbb Franciaországgal, aztán Németországgal, majd az Egyesült Államokkal.⁶ 1964-től egyre több magyar közgazdász utazott az Egyesült Államokba a Ford Fellowship révén.⁷ Ebben az időszakban negyvenöt magyar diákból egy tanult Nyugaton, ami a legmagasabb arány volt a blokkban.⁸ 1964-ben a magyar állampolgárok a kommunista blokkon belül a legtöbb országba vízummentesen utazhattak. 1964-ben és 1965-ben háromszor annyi magyar turista utazott Nyugatra (156 887, illetve 165 254), mint 1962-ben (55 374), de

rok volnánk városainkban, vándorabak sztyepppeink pásztorainál, mert ők erősebben kötődnek pusztáikhoz, mint mi a városainkhoz.

A népek történetének érdekes korszaka a népek kamaszkora; képességeik ekkor bontakoznak ki a legerőteljesebben, ennek emléke felnőtt koruk öröme és tanulsága. Ami bennünket illet: nekünk nincs ilyesmi. Eleinte vad barbárság, azután közönséges babona, majd kegyetlen és megalázó idegen uralom, amelynek szellemét később örökölte a nemzeti hatalom

– ez ifjúságunk szomorú története. A népek morális erőinek túláradása, a tevékenység, a féktelen játék kora – nálunk nem volt semmi ehhez hasonló. Társadalmi életünknek azt a korszakát, amely ennek az időnek megfelel, sötét és egyhangú, erőtlen, lankadt élet töltötte ki, nem élénkítette más, csak a gáztett, és nem enyhítette, csak a szolgaság. Nincsenek kedves emlékek, nincsenek bűbájos képek az emlékezetben, komoly tanulságok a nemzeti hagyományban. Tekintse át a magunk mögött hagyott századokat, az általunk benépesített

a növekedés 1963-hoz (107 294) képest is jelentős volt.⁹ 1968-ban több turista látogatott Magyarországra (4,3 millió), mint Jugoszláviába (3,8 millió). 1969-ben már hatmillióan érkeztek Magyarországra, ezek fele átutazóként.¹⁰ A nyugati kulturális termékek importját is bátorították. Kádár János 1964-ben így fogalmazott: „Abszolút szükség van a kulturális kapcsolatokra, mi ugyanis hiszünk a népek barátságában [...] Persze a békés egymás mellett élésnek megvannak a maga kockázatai. De ez teljesen természetes: a művészetnek, a rendszerek összehasonlításának megvan a maga kockázata. De mi vállaljuk ezt a kockázatot.”¹¹ Azok után, hogy az 1960-as évek

közepétől bevezették az „ablak Nyugatra” politikáját, a magyarok számára egyaránt egyre elérhetőbbé vált a nyugati kultúra fő áramlata és radikális vonulata is.¹² A közvélemény egyre nagyobb mértékben befolyásolhatta, hogy mely irodalmi művek jelenjenek meg fordításban, vagy hogy mely külföldi filmeket forgalmazzák itthon, jóllehet egyes nyugati alkotások alacsony színvonala aggodalmat váltott ki, és a cenzorok továbbra is nagy hatalommal rendelkeztek.¹³ Az életmód forradalmát bemutató alkotások közül azonban néhány a mozikba kerülhetett, amennyiben nem sértették a „szocialista erkölcsöt”. A *Mechanikus narancsot* be-

földet: nem fog találni egyetlen vonzó emléket, egyetlen olyan értékes műemléket, amely nyomatékkal beszélne az elmúlt időkről, amely elevenen és festőien idézné őket. Mi csak a legszűkebb jelenben élünk, múlt és jövő nélkül, teljes szélcsendben. És ha időnként mozgolódunk, az nem valamely közös jó reményében vagy óhajta miatt történik, hanem a csecsemőéhez hasonló gyerekes könnyelműségből, aki feláll, és kinyújtja kezét a csörgő után, amit dajkája tart elé.

Mi törvénytelen gyermekként jöttünk a világra, nincs örökségünk, nincs

kapcsolatunk azokhoz az emberekhez, akik a földön előttünk jártak; szívéinkben nincsen semmilyen saját létünket megelőző tanulság. Mindegyikünknek magának kell megpróbálnia összekötni a családban az elszakadt szálakat. Ami más népeknél szokás és ösztön, azt nekünk kalapácsütésekkel kell a fejünkbe vernünk. Emlékeink csak a tegnapi napig vezethetők vissza; úgymond idegenek vagyunk saját magunk számára. Ilyen furcsán mozgunk az időben, hogy amint haladunk, visszavonhatatlanul kicsúszik kezünk közül a tegnap. Ez természetes következménye csupa átvételből és

tiltották, a *Szelíd motorosok* viszont a legnagyobb nemzetközi siker lett az 1970-es évek elején.¹⁴ Különösen azok a művek kaptak támogatást, amelyek a nyugati kapitalizmust és imperializmust bírálták, így például Pontecorvo *Az algíri csata* című filmje, valamint a nyugati beat és folk zene. A világ radikális popkultúrájának szerzeményeit – mint például Pete Seeger,¹⁵ Bob Dylan vagy a dél-amerikai radikalizmus dalait – valóban lefordították magyarra. A kiadók azzal büszkélkedtek, hogy a progresszív gondolatokat előbb eljuttatták a magyar közönséghez, mint a nyugati kiadók a maguk olvasóihoz: Sartre önéletrajzi regénye, *A szavak* előbb

jelent meg Magyarországon, mint Párizsban; Allan Ginsberg beat antológiája, az *Üvöltés* teljes változatát Magyarországon előbb adták ki, mint az Egyesült Államokban.¹⁶ *A New Musical Express* című brit zenei hetilapra elő lehetett fizetni.¹⁷

A Nyugatról alkotott kép szabályozása

A politikai beszédekben és az értelmiségi lapokban a hatóságok előszeretettel hangsúlyozták az újdonsült nyitást a nyugati világ felé. Mint Aczél György a Pártfőiskolán 1968-ban tartott beszédében megjegyezte, „nem szigetelhetjük el ma-

utánzásból álló kultúránknak. Nálunk nincs belső fejlődés, természetes haladás; az új eszmék elsöprik a régiéket, mert nem következnek belőlük, s ki tudja, honnan pottyannak. Kész eszméket veszünk át, ezért az a kitörülhetetlen nyom, amit az előre haladó gondolatmenet hagy a tudatban, s ami ennek erejét adja, nem bárázdálja szellemünket. Növekszünk, de nem nővünk fel; haladunk, de rézsútos vonalon, másképp mondván: azon, ami nem vezet célhoz. Olyanok vagyunk, mint a gyermek, akit nem szoktattak hozzá, hogy maga gondolkozzék; felnő, és nincs semmi sajátja,

minden tudása lényé felszínén van, egész lelke kívül saját magán. Ez pontosan a mi esetünk.

Következésképpen mindegyikünkben hiányzik bizonyos magabiztosság, logika, bizonyos rendszere a gondolkodásnak. A Nyugat szillogizmusa ismeretlen a számunkra. Van valami, a léhaságnál is több, még a legjobb fejekben is. Legjobb gondolataink összefüggés és folyamatosság híján terméketlen káprázatok, megbénulnak agyunkban. Az ember természetéből fakad, hogy elvész, amikor nem talál módot rá, hogy kapcsolódjék ahhoz,

gunkat a burzsoá világtól; sőt, nem is vágyunk arra, hogy elszigetelődjünk. Épp ellenkezőleg. Mivel meg vagyunk győződve arról, hogy az elveink vonzóbbak, határozottan szót emelünk a kapcsolattartás mellett [...]”.¹⁸ Másutt a magyar szocialista kultúra fejlődését hangsúlyozta:

Követelik, hogy zárjuk le a határokat a kulturális, szellemi csereforgalom előtt, izolálni akarják kultúránkat. Ennek megvalósítása azonban lehetetlen, de ha mégis így tennénk, olyan mesterségesen előállított helyzetet teremtenénk, amely tájékoztatlaná, tudatlanná, gyengévé és erőtlenné tenne bennünket, hiszen üvegházban nem nő fel életerős növény.¹⁹

A kulturális nyitottságot hangsúlyozó retorika ellenére a Nyugatról alkotott képeknek mégis inkább az volt a céljuk, hogy a szocializmus és a kapitalizmus közötti mélyszeges ideológiai szakadékot hangsúlyozzák, és nem az, hogy a kettő kulturális hasonlóságait keressék. Péteri György így írt erről: „*az államszocialista projekt alapvető ellentmondása* [a szerző kiemelése] abban rejlett, hogy jóllehet a modernitás és a modernizáló fejlesztések szükségszerűsége mellett törtek lándzsát, ugyanakkor arra törekedtek, hogy ezzel a rendszer kivételességét bizonyítsák, és nem arra, hogy tompítsák a kapitalizmus és a szocializmus közötti éles különb-

ami előtte volt és utána lesz; ilyenkor minden konzisztenciája, minden bizonyossága elhagyja; az állandóság érzése nem vezet többé, s így útját vesztetten áll a világban. Minden országban vannak ilyen eltévedt lények; nálunk ez az általános jelleg.

Holott a világ két nagy része, Kelet és Nyugat között állva, egyfelől Kínán, másfelől Németországon könyökölve, egyesíteniünk kellene magunkban a szellemi világ két nagy princípiumát, a képzeletet és az ésszt, és egybefognunk civilizációinkban a világ egész történelmét. A Gondviselés nem ezt a szerepet

osztotta ki nekünk, sőt úgy látszik, hogy egyáltalán nem foglalkozott sorunkkal. Ránk nézve felfüggesztette az emberek elméjére jótékonyan ható tevékenységét, teljesen magunkra hagyott, semmilyen tekintetben nem törődött velünk, semmire sem akart megtanítani. Az idők tapasztalata nem létezik számunkra; a korszakok és nemzedékek gyümölcstelenül múltak el számunkra. Úgy nézünk ki, mintha ránk nézve visszavonták volna az emberiség általános törvényét. Magányosok vagyunk a világban, semmit nem adtunk neki, semmit nem vetünk el tőle; egyetlen gondolatot sem

ségeket.”²⁰ Az 1960-as években azonban meglehetősen nehéznek bizonyult továbbra is fenntartani ezt a különbségtételt: a szocialista kultúra fősodra egyre kevésbé vett tudomást a sztálini időszaknak a Nyugattal nyíltan szembeforduló, a katonai és politikai konfrontációt hangsúlyozó diskurzusról, helyette a békés egymás mellett élést és a kapitalista országokkal folytatott gazdasági versenyt helyezte előtérbe, sőt, a nyugati gazdaságok egyes jellemző vonásait – mint a fogyasztói társadalom és a piacgazdaság – igyekezett befogadni.

A hatalom képviselői ebben a helyzetben fedezték fel a *minden-napi életet*, mint olyan fontos tere-

pet, amely még megmaradt a kapitalizmus és a szocializmus közötti különbségtétel jól megragadható tematikájának a szocialisták számára.²¹ Az értelmiségi és a populáris sajtó egyaránt rendre beszámolt arról, hogy emberek hogyan élnek távoli kontinenseken, vagy hogy a nyugat-európai és az észak-amerikai fiatalok milyen szubkultúrákat alakítottak ki. Bizonyos életstílusokról kifejezetten pozitívan nyilvánultak meg, a vietnámi parasztot, aki békésen műveli a rizsföldet, a munkásokat, akik rohammunkában húztak fel papírgyárakat a dzsungelben, vagy az értelmiségieket, akik új iskolákat alapítottak eldugott vietnámi fal-

vetettünk az emberi gondolatok tömegebe, semmivel nem járultunk hozzá az emberi szellem haladásához, s ami ebből a haladásból nekünk jutott, azt eltorzítottuk. Társadalmi létünk első pillanatától kezdve semmi nem származott belőlünk az emberiség közös javára; egyetlen hasznos gondolat sem csírázott ki hazánk terméketlen talajából, egyetlen nagy igazság sem kapott szárnyra körünkből; nem vettük magunknak a fáradságot, hogy bármit magunk eszeljünk ki, és mindabból, amit mások kigondoltak, csak a haszontalan fényűzést, csalóka látszatokat vettük át.

Csaadajev történetfilozófiai és nemzetkarakterológiai elmélkedései 1836-ban jelentek meg, hatalmas botrányt váltottak ki, s a szerző elleni kivételes rendőri eljáráshoz vezettek – ám hatásuk a 19. századi orosz társadalmi gondolkodásra beláthatatlanul nagy volt.

Forrás: Pjotr Jakovlevics Csaadajev: *Filozófiai levelek egy hölgyhöz*. Fordította Fränkel Anna. Az utószót és jegyzeteket írta Erdélyi Ágnes. Magyar Helikon, 1981. Öv alatti sorainkat az első levélből idéztük: 9–39.

vakban, mind a felelős szocialista állampolgár követendő példáiként mutatták be.²²

Ezzel szemben elutasították a nyugati életstílus számos változatát, mint morálisan romlott, önző fogyasztói életformákat. A fogyasztásról, fogyasztói társadalomról és az ehhez kapcsolódó életstílusról szóló írások lettek azok az eszközök, melyek révén figyelmeztették a szocialista állampolgárokat, hogy a Nyugat, bár az ott élők között egyre erősödik a progresszív tudatosság, lényegét tekintve azért továbbra is az erkölcsi tekintetben hanyatló kapitalizmus otthona. Érdeemes megjegyezni, hogy a magyar közbeszédben ekként megjelentett nyugati életstílus leírása elsősorban a kortárs észak-amerikai társadalomkritikai írások fordításaira támaszkodott. Ezek a munkák az egyre szélesebb körben elterjedő fogyasztói szemlélet erkölcsi és társadalmi következményeivel foglalkoztak, és általában úgy mutatták be a nyugati társadalmakat, mint amelyek virágzása pusztán illúzió, mert valójában súlyos adósságok terhelik őket, állandósult instabilitásuk pedig kollektív diszkomfortérzetet vált ki az ott élőkben.²³ Mint azt a *Valóság* hasábjain az 1962-es Világifjúsági Fórumról szóló beszámoló megállapítja, a „burzsoá” társadalomkritika a kapitalista országok fiatalságát „elveszett

nemzedéknek” tekinti.²⁴ A kortárs kapitalista életforma ellentmondásait feltáró nyugati kommunista szerzők – mint Ernst Fischer vagy André Gorz – gyakorta helyet kaptak a társadalmi kérdésekkel foglalkozó lapokban. Ezek a cikkek azt hangsúlyozták, hogy a kapitalizmus mindennapjait átjárja a reménytelenség, az egoizmus, valamint a fennkölttség hiánya.²⁵

A szocialista/nyugati ellentmondás fenntartásának egy másik forrása az volt, hogy a fejlett világról a fejletlen világra helyezték át a fókuszot. Itt az Európán kívüli, újonnan gyarmatosított és független államok küzdelmei adtak tápot az ideológiai rendszerek különbségeinek megerősítéséhez. Míg a békes egymás mellett élést és a mind szélesebb körű európai gazdasági együttműködést úgy tekintették, hogy azok elfedik az ifjúság elől a kapitalizmus és a szocializmus között létező különbségeket, addig a „harmadik világ” felfedi a két rendszer valódi eltéréseit.

Ebből a szempontból Vietnám fontos példa: a konfliktus révén azt nyomatékosították, hogy a kapitalista Nyugat továbbra is ugyanaz az imperialista agresszor, ami mindig is volt. 1966-ban és 1973-ban fényképgyűjtemények jelentek meg, amelyek a Nyugat és a szocialista

Kelet egymással éles ellentétben álló tevékenységeit mutatták be. Ezekben a munkákban a Nyugat az örök imperialistaként jelent meg egy olyan narratívában, amely a náci imperializmustól a francia kolonializmuson át ívelt az amerikaiak délkelet-ázsiai beavatkozásáig. A szocialista Kelet ezzel szemben úgy jelent meg ezekben a könyvekben, mint felelős és megbízható partner: a Szovjetunió, Csehszlovákia és Magyarország által biztosított orvosi, gazdasági és technikai segítséget emelték ki.²⁶

A diskurzus harmadik területe a „progresszív Nyugat” megjelenése volt. Az 1960-as évek közepétől megsokasodtak a saját rendszerük imperializmusa és demokratikus deficitjei ellen tiltakozó diákmozgalmak, ami a magyar vezetés számára lehetőséget adott egy új Nyugat-kép kialakítására. A nyugati aktivisták programjairól szóló ismertetések nemcsak azt jelentették, hogy a rendszer szemtanúi erősítik meg a korrump, imperialista Nyugat képét, hanem azt az elképzelést is közvetítették, miszerint az új nemzedék szocializmusa belülről üresíti ki a nyugati kapitalizmust.²⁷ Ez a remény 1965 és 1968 között, a vietnámi háború idején élt a legerősebben, amikor a diák- és munkáslázadások tényét annak su-

galmazására használták, hogy világszerte formálódik egy progresszív és antiimperialista nemzedék.²⁸ Az állam megbízásából készült felmérések kimutatták, hogy a vietnámi háború leghevesebb összecsapásai idején a fiatal nemzedék körében általánosan elterjedt az Amerikáról mint romboló imperialista államról alkotott, negatív kép. Sőt, amikor a vietnámi konfliktus legválságosabb időszakában munkások és diákok határozottabb szembeszállásért emeltek szót, a közgazdasági elit igyekezett tompítani ezeket az érzéseket, attól tartottak ugyanis, hogy az Egyesült Államokkal szemben tanúsított túlzott ellenségeség alááshatja a nyugati technika behozatala érdekében tett erőfeszítéseket. A jelentésekből mindenestre az is kiderült, hogy ezek az érzelmek sokkal inkább irányultak az imperialista törekvések, semmint általában a Nyugat ellen. A más nyugati államok – különösen Franciaország – iránt megnyilvánuló csodálat még ekkor is erősen élt. Az Amerika-ellenesség mellé ráadásul a legritkább esetben társult csak szovjetpárti szemlélet.²⁹

Ám az új, „alternatív Nyugat” is csak bizonyos mértékig volt elfogadható. A nyugati radikálisokat a hatalom sokszor úgy tekintette, hogy „a világméretű kapitalizmus-sal szemben vívott csatában szövetségeseik, ugyanakkor veszélyesen

eretnek nézeteket képviselnek”.³⁰ Gyakran bírálták őket feltételezett anarchizmusuk miatt, hogy a komoly tartalommal szemben előnyben részesítik a forradalmi játszadózást, és hogy nem hajlandók elismerni a saját nemzeti kommunista pártjaikat vezetőiként.³¹ Az újonnan formálódó progresszív Nyugat miatt fellángoló lelkesedés lehűtésére azért volt szükség, mert a hatalom attól tartott, hogy a Magyarországon az 1960-as években végbemenő változások – az egyre szélesebb körben megjelenő fogyasztói szemlélet, a szocialista piac bevezetése, valamint a békés egymás mellett élés elve – arra a gondolatra indíthatják a fiatalokat, hogy csökken a kapitalizmus és a szocializmus közötti távolság. Ezért a nyugati újbaloldal művei rendszerint csak a pártelithez jutottak el, nem adták ki őket – ilyen volt például Herbert Marcuse *Egydimenziós embere*, amely arra a következtetésre jut, hogy a kapitalista és a szocialista államokban a bürokrata és technokrata elit által irányított, fejlett ipari társadalmak kialakulóban lévő formája nem különbözik egymástól. Egy nemzetközi felmérést pedig, amely az 1970-es években született, és a keleti társadalmi viszonyokat hasonlította össze a nyugatiakkal, a nyitottság nevében először meg akartak jelentetni Magyarországon, de

végül mégsem lehetett kiadni, mivel a következtetései azt sugallták, hogy a szocializmusban a munkások helyzete hasonló a kapitalizmusban élő munkásokéhoz.³²

Az antikapitalizmus kultúrája

Antikapitalizmusa révén nem csupán a szocialista állam tartotta fenn a Nyugat-ellenességet: ezek az eszmék különféle formákban olyan aktivista és politikai csoportosulásokra is hatást gyakoroltak, amelyek nézetei és tevékenysége gyakran a hivatalos álláspont kényelmetlen kísérőjelenségei voltak. Az 1956-os forradalmat követően sok népi értelmiségi – abban a hitben, hogy a szocialista status quo még mindig kisebb baj a vidéki Magyarország számára, mint a nyugati kapitalizmus vagy a materializmus – kiegyezett az újra megszilárdított hatalommal. Az 1960-as évek végén a baloldali radikálisok a modern ipari társadalom kritikájában a progresszív Nyugat felé fordultak, és ezek a kapcsolatok az 1960-as és 1970-es évek fiatal nemzedékének körében az aktivizmus igen hatásos formáit tudták életre hívni. Az 1960-as években a nyugati újbaloldal és a keleti, poszt-revizionista marxizmus által egyidejűleg újra fölfedezett idős Lukács

György társadalmi és kulturális hálózata ebben a tekintetben különösen figyelemre méltó. Lukács Belgrád rakparti lakása a baloldali értelmiségiek és kulturális alakok valóságos szalonjává vált, ahol olyan fiatal forradalmárok is megfordultak, mint a nyugatnémet Rudi Dutschke vagy a hasonlóan gondolkodó észak-amerikai fiatalok, mint Andrew Arató és Fekete János.³³ Heller Ágnes és Vajda Mihály – Lukács „budapesti iskolájának” két tagja – a nyugati újbaloldaltól vette azt a gondolatot az 1960-as évek végén, hogy az új, radikális nemzedék küzdelme közös, és ennek nem állhatja útját a vasfüggöny. Heller Ágnes értelmiségi-szakmai életéhez hozzátartozott, hogy gyakran utazott külföldre – 1968 előtt pedig a pártnak is tagja volt, mígnem Csehszlovákia szovjet lerohanásával kapcsolatban megfogalmazott bírálata miatt kizárták:

A '60-as években kimentem Németországba, mert akkor a szociológiai intézetnek a keretében ki tudtam menni, akkor megismerkedtem például Rudi Dutschkéval, és nagyon kellemes beszélgetéseket folytattunk. Jól látszott, hogyan alakul az új, közös légkör.³⁴

A marxista revizionisták és újbaloldali értelmiségiek budapesti iskolájának tagjai komoly erőfeszí-

téseket tettek annak érdekében, hogy elméleti különbséget állítsanak fel a szocialista és a kapitalista fogyasztói társadalom között. Ebben az időszakban a budapesti iskola azt az álláspontot képviselte, hogy bár a nyugati társadalmakban jelen vannak a fiatal, progresszív erők, ennek ellenére a „Nyugat” mint olyan továbbra is a kapitalizmus hazája. Lukácsot olvasva Vajda Mihály 1968-ban azt állította, hogy a kortárs Nyugaton a fogyasztás jellemzően magas szintje a kapitalizmus fejlődésében új lépéscsőfokot jelöl ki. Vajda elméletben elutasította azt az elképzelést, amely szerint ez a jelenség akár egy igazságosabb társadalom, akár a jövőbeni szocializmus felé tartó lépést jelentene. Mint rámutatott, az individualizált és manipulált fogyasztás elidegenedést váltott ki, és fenntartotta a munkások általános tehetetlenségét.³⁵

Heller Ágnes, az iskola idősebb nemzedékének befolyásos tagja szerint a fogyasztás az a lényeges mechanizmus, amely a modern kapitalista társadalmakat strukturálja, és nagyrészt ez okozza a társadalmi-lelki gondokat. Nyugaton általában a fogyasztás határozza meg az élet jelentősebb szféráit: a munka a rákövetkező fogyasztás szükségszerű eszközeként jelenik

meg csupán, és a szabadidő legitimitását is ez adja. A fogyasztási cikkek termelésének mechanizmusa folytán a fogyasztás pusztá ismétlés, amelynek során mindenki kénytelen ugyanazokat a dolgokat és ugyanúgy fogyasztani.³⁶

Heller fogyasztáskritikája a szocializmus és a kapitalizmus, végző soron pedig a „jó” és a „rossz” társadalom különbségének tágabb kérdésével foglalkozott. Heller érvelése szerint a Nyugat mint fogyasztói rezsim megfosztotta az egyént az önálló döntéshozás képességétől, ami az egyén feloldódásához vezetett. A kapitalista rendszer először is kiirtotta a munkahelyekről az önálló kezdeményezés, a felelősség és a személyes kapcsolat lehetőségét. Majd a szabadidő eltöltése, a magánélet és az érzelmi kapcsolatok is egységessé váltak, az identitás egyéni kifejeződése inkább a konvencióban, semmint a „valódi személyiségben” mutatkozott meg. Harmadsorban az újonnan rutinná lett mindennapi élet tönkretette a valódi közösségeket, mivel ezek a csoportok csupán felszínes formalitások révén és nem valódi kapcsolatokon, hiteles közös célokon, közös értékeken és érdekeken keresztül érintkeztek egymással. Negyedsorban mindezek a tényezők elidegenedett, konformista, mentálisan eltompult személyiségeket termeltek ki,

akik nem képesek autonóm módon cselekedni, társadalmi-politikai újításokkal előállni, továbbá magányosan, erkölcsi félelemben élnek.³⁷

Az az elképzelés, hogy éles különbséget lehet tenni a nyugati individualista fogyasztói társadalom és a potenciálisan progresszív, antikapitalista Kelet között, a baloldali radikálisok és értelmiségiek körén túl is jelentős hatást gyakorolt a magyar állampolgárokra a kései szocializmus idején. Somogyi Győző képzőművész és ökológiai aktivista – aki nemzedéke szerepét abban látta, hogy felismerte a materiális-technikai világ romlottságát, és kezdeményezte a szükséges spirituális fordulatot – 2008-ban elmélkedett az „1968-asok” kudarcáról. Számára a Nyugat egyet jelentett a fogyasztói szemlélet kísértésével. „Nem az volt a legnagyobb kelepce ennek a nemzedéknek, hogy kommunista elnyomás alatt élt, hanem az, hogy a nyugati demokráciák felé ácsingózott, állandóan Amerikán, Pepsi Colán, farmernadrágon, rockzenén ábrándozott, és ez még sokkal károsabb volt.”³⁸ Somogyi kamaszkori szocializációja fantasztikus közegben ment végbe, melynek meghatározó elemei a zsidó miszticizmus, a klasszikus európai magaskultúra

és a katolikus vallásosság voltak. Egy rövid ideig a számára oly fontos spirituális értékeket azáltal gondolta megvédeni, hogy a fogyasztói szemléletű Nyugatot baloldali radikális, elsősorban maoista alapokon támadta. Úgy tűnt, a fogyasztói kapitalizmus marxista kritikája, illetve a baloldali radikalizmus megfelelnek azoknak az eszményeknek, amelyek szellemében 1968 és 1975 között Budapest munkáskerületeiben katolikus „munkáspapként” segítette az elesetteket. Míg azonban a maoizmussal hamarosan leszámolt, a katolikus spiritualizmus a későbbiekben is jelentős mértékben motiválta abban, hogy elutasítsa az anyagi világot és a technikai civilizációt.

Az 1960-as és az 1970-es években a katolikus aktivizmus kialakulásában fontos szerepet játszott a valódi spirituális értékek kialakításának középpontba helyezése és a nyugati kapitalizmus elutasítása – ez utóbbit tekintették a legfőbb veszélynek, melynek révén az anyagi világ belopja magát az emberi lélekbe. Különösen érvényes volt ez az olyan kis, non-konform közösségek esetében, mint a titkos Regnum Marianum csoport. Az 1960-as évek végére jelentős befolyásra szert tett fiatal laikus aktivisták és papok egy új nemzedéke. A hívő

katolikus családokban nevelkedett és spirituális értékeket kereső katolikus aktivisták új csoportját az az elképzelés motiválta, hogy újraélesztik a vallásos kultúrát, és eljutnak a fiatalokhoz. A második vatikáni zsinattól fellelkesülve elszántan törekedtek arra, hogy újra-szervezzék az elkötelezett katolikus közösségeket, amelyeket a szemük láttára kezdtek ki a megélhetésért folytatott mindennapi munka és a fogyasztói javak utáni hajsza okozta félelmek.

A katolikus aktivisták új nemzedéke a spirituális vagy anyagi értékek és javak közös tulajdonát hangsúlyozta. Úgy vélték, „a lélek kincseinek”, de még az anyagi javaknak – például egy darab földnek vagy egy háznak – a megosztása is fontos eszköze lehet a közösség-építésnek. A Regnum Marianum aktivistái különösen fontos spirituális értéknek tekintették, hogy a közös érdek nevében lemondjanak az anyagi javakról és a tulajdonukat megosszák másokkal.³⁹ Ebből a szempontból számukra az ateista kommunisták és a materialista nyugati kapitalisták egyaránt fenyegetést jelentettek. Ám míg a kommunistákat nyilvánvaló ellenségként fogták fel, a kapitalizmus csábításától félték, mivel szerintük az képes álcázni magát. „Ott az embereknek a fogyasztói társadalomban a szívét csábítják el, s míg az

erőszaknak sokan ellent tudnak állni, addig az anyagi csábításnak, anyagi és erkölcsi csábításnak jóval nehezebb”.⁴⁰ A piaccal és a fogyasztói szemlélettel szemben táplált, vallási alapú ellenérzések azonban nem feltétlenül jelentik a Nyugat elutasítását is. Emlékeik szerint a katolikus aktivisták, így Hajba Jutka, a Nyugatra mint a viszonylagos egzisztenciális biztonság és az anyagi szűkösségtől való mentesség otthonára tekintettek, ami ellentétben állt a magyar hiánygazdaságról és a mindennapi élet anyagi bizonytalanságáról szerzett tapasztalataikkal.⁴¹

Felforgató olvasmányok

Amikor a nyugati kapitalizmusról alkotott negatív kép megerősítése érdekében előtérbe került a tekintélyellenes és fogyasztói szemlélet-ellenes progresszív társadalomkritika, annak megvoltak a maga kockázatai. Akár az állam ellen is lehetett fordítani, mivel az bevezetett bizonyos piaci, fogyasztói és individualizációs elemeket, amelyeket jobb lett volna a vasfüggöny másik oldalán hagyni. A gyorsuló gazdasági integrációt, az új gazdasági mechanizmus piacosító kísérletét, a technokraták egyre meghatározóbb szerepét Keleten és Nyugaton, valamint a technikai

forradalom iránti, vasfüggönyön átívelő lelkesedést egyesek a kapitalista és a szocialista világrend konvergenciájának nyilvánvaló bizonyítékaként értékelték.⁴²

1968 júniusában, öt hónappal az új gazdasági mechanizmus bevezetése után maoista felforgatás vádjával perbe fogtak egy radikális baloldali aktivistákból álló csoportot.⁴³ Többük szerint az új gazdasági mechanizmus olyan program volt, amely az 1956-os, levert revizionizmust élesztette újjá.⁴⁴ A csoport fiatal radikálisai azt a nézetet képviselték, hogy a Nyugat fogyasztói szemléletű, súlyosan elidegenedett társadalmakból áll, és attól tartottak, hogy az új gazdasági mechanizmus a magyar társadalom „elnyugatosodásához”, valamint a munkások újbóli kizsákmányolásához vezetne. Simon Péter „Kinek a gyára?” című kézírata azt feltételezi, hogy az új gazdasági mechanizmus a profit megjelenésével egy új burzsoá osztály kialakulását segítené elő.⁴⁵ Ezek a folyamatok végül a nyugatihoz hasonló társadalom létrejöttéhez vezetnének: a kicsinyes burzsoá szemléletű egyének felhalmozódnának, és a munkásoknál nagyobb jövedelemre tennének szert, amivel tovább nőlnének az 1960-as évekre már amúgy is elég jelentőssé vált egyenlőtlenségeket.⁴⁶ (A rendőrség a per során előszeretettel használta ezt az írást

a csoport eretnek nézeteinek dokumentumaként.)

Jóllehet a Budapesti Iskola a Nyugat kritikáját fogalmazta meg, az a tény, hogy olvasták a kortárs újbaloldali elméleti munkákat, magában hordozott bizonyos rendszerellenes veszélyeket is. A későbbiekben – különösen 1989 után – Heller és Vajda azt hangsúlyozta, hogy végül felismerték, milyen mélyen gyökerező különbségek vannak köztük és a nyugati újbaloldal között, aminek igazolásaképp a nyugati szélsőségesekkel és terroristákkal az 1970-es évek közepén lezajlott találkozásokra hivatkoztak. Ezt megelőzően azonban még látták annak lehetőségét, hogy közös erővel lépjenek föl a politikai fejlődés során a kapitalizmusban és a kommunizmusban akkorra egyaránt kialakuló, bürokratikus, racionalizált és elidegenítő jelenségekkel szemben.⁴⁷ 1969-ben Heller úgy látta, hogy reneszánszát éli a hiteles nemzetközi mozgalom sikeres küzdelméhez elengedhetetlen eszköznnek tekintett marxizmus.⁴⁸ Elvetették a munkásosztály forradalmi potenciálját, és úgy vélték, a háború utáni gazdasági fel lendülés során a nyugat-európai burzsoá kapitalista rendszerek túlságosan is sikeresen integrálták ezt a réteget, Keleten pedig túlságosan

depolitizálódott és elidegenedett ahhoz, hogy a társadalmi változást hitelesen közvetítse.⁴⁹ Heller inkább a diákok által vezetett nyugati tüntetésekben látta egy olyan széleskörű összefogás előjelét, amely ellenállhat a modern, bürokratikus, iparosodott és elidegenedett rendszereknek, és amely végül a fiatalok lázadásává terebélyesedhet a vasfüggöny mindkét oldalán.⁵⁰ Az itthoni marxista revizionisták (Heller és Vajda mellett elsősorban a fiatal Bence György), valamint a nyugati újbaloldal gondolkodói leszámoltak a szocializmus és a kapitalizmus közötti különbségekkel: azt állították, hogy a két rendszer csupán a modern ipari, bürokratikus rendszerek két formája, mindkettő elidegeníti a népességét, megreformálásukhoz pedig a vasfüggönyön átívelő, közös küzdelemre van szükség. Még az olyan idősebb, nem marxista értelmiségiek is, mint Bibó István, szorosán követték az újbaloldal vitáit, és ők is megfogalmazták annak a veszélyét, hogy a kapitalista és a szocialista rendszerekben egyaránt a technokrata értelmiség veszi kézbe az irányítást.⁵¹

1968 végén a fiatal értelmiségiek folyóirata, az *Új Írás* közölt egy cikket Bence Györgytől Marcuse-ról és a kialakuló baloldali diákmozgalomról. Marcuse-t téve meg kiindulási pontként, Bence

elméleti alapokat fogalmazott meg ahhoz, hogy kapcsolatba hozza egymással a budapesti diákokat a franciákkal, az amerikaiakkal és a nyugatnémetekkel. Nézete szerint a diákok a vasfüggöny mindkét oldalán az ellen az elidegenedés ellen küzdenek, amit az vált ki, hogy a kortárs egyetemi közeg, amelyben tanulnak, nem demokratikus és túlságosan technokrata szemléletű. A nyugati kapitalizmus és a keleti szocializmus ezek szerint tehát ugyanannak a modern, ipari világnak a két megjelenési formája, amely a diákokat egyformán korlátozó intézményekbe kényszeríti, küzdelmüket pedig éppen ezért ugyanannak a nemzetközi, páneurópai mozgalomnak a részévé teszi. A diákmozgalmak azonban egy nagyobb problémahalmaz egy aspektusát jelentik csupán. Bence szerint az egyetemeken tapasztalható elidegenedés csak az egyik összetevője annak az általános elidegenedési folyamatnak, amelyet a modern ipari technika idéz elő az ember termeléshez, intézményekhez és intellektuális tevékenységekhez való viszonyában.⁵²

Bence kapcsolatban állt mind Lukács budapesti iskolájával, mind az ELTE diákmozgalmának résztvevőivel, akik az 1960-as évek végén és az 1970-es évek elején az egyetemi oktatás és autonómia

alapvető átalakítására törekedtek. A diákaktivisták egyik fontos központjának számító Eötvös Kollégium már 1965-ben utat szervezett Olaszországba, 1967 decemberében pedig francia és amerikai diákokat látott vendégül.⁵³ A reformer diákbizottság egyik tagja, Bordi Károly később a Togliatti vezette olasz reformkommunista mozgalomnak azt a törekvését emelte ki, hogy hajlandónak mutatkoztak feladni a proletariátus diktatúrájának elvét, és elismerték, hogy a kommunisták számára fontos az általános választási folyamatokban való részvétel. Az ELTE reformbizottságának vezetője, Bakos István nemcsak az olasz marxisták Gramsci révén gyakorolt befolyását tartotta fontosnak, hanem a párizsi diákmozgalom hatását is, amely szerinte az 1960-as évek végén az egyetemi autonómia és önkormányzatiság kiterjesztésére ösztönzött.⁵⁴ A reformbizottság más tagjai is megemlékeznek az 1968-as francia május hatásáról.⁵⁵ Az 1969-ben az egyetemen létrehozott reform diákparlamenttel kapcsolatban Kovács András, az egyik fő szervező elmondta, hogy a párizsi Assamblée Générale diákszervezetek szolgáltak hozzá mintául.⁵⁶ Dalos György egykori radikális baloldali, maoista értelmiségi, író, aki később disszidált, így emlékszik rá, milyen reakciókat váltottak

ki belőle a francia diáktüntetések: „A párizsi május – naná! Barikádok, vörös zászlók satöbbi, ez igen! Ez tetszett nekünk. Plusz volt bennünk, minden ortodoxia ellenére, volt egy lázadás, és Nyugat, Kelet, úgy tűnt, hogy ez valami azonos dolgot képvisel.”⁵⁷

A Nyugat „európaizálása” a kései szocializmus idején

A hatalom idővel letett arról, hogy az antikapitalista Nyugat alternatív képét propagálja. Tulajdonképpen már a kezdetektől felismerték az ebben rejlő ideológiai veszélyeket, és kellő óvatossággal kerülték az újbaloldal és a nyugati diákmozgalmak eszméinek kritikátlan befogadását. Jóllehet a fontosabb szövegek és kiáltványok fordítása elkészült, gyakran kizárólag a pártelithez jutottak el, amelynek tagjai így felkészülhettek a megfelelő ellenérvekre. Ami mégis megjelent, ahhoz kritikai előszó készült, amely kifejtette e mozgalmak hibáit.⁵⁸ A nyugati újbaloldal eszméiről azonban mindinkább az a nézet terjedt el, hogy az, részben legalábbis, az antikapitalizmus kiszámíthatatlan és hatástalan romanticizálása, és hogy olyan anarchista és anarcho-szindikalista tendenciákat képvisel, amelyeket a hivatalos kommunista gondolkodás jó ideje már a

kispolgári ideológia termékeként démonizált.⁵⁹ A nyugati diákmozgalmakat a mérsékelt kritika ellenére lelkesen úgy értékelték, mint amelyek a kapitalizmus rendszer-szintű romlottságát és hanyatlását, illetve a szocializmus globális méreteiben egyre erősödő vonzerejét jelzik, ugyanakkor vélt politikai éretlenségük és inkompetenciájuk révén határozták meg. Méhes Lajos KISZ első titkár 1970. március 17-én előadott, az ifjúságpolitikáról szóló jelentésében azt fejtette ki, hogy a fiatal nemzedék a saját útját keresi, és megvan a maga kollektív küldetése. Méhes szerint a fiatalok osztályküzdelmet folytattak a proletariátus oldalán, de csupán mint „segéderő”, és nem voltak képesek önálló forradalmi mozgalmat kezdeni. A nyugati diákmozgalmak antikapitalista velejáróit ugyan elismerte, de nem tartotta különösebben jelentősnek őket, mivel szerinte ezek nem tekinthetők tudatos, forradalmi munkásmozgalmaknak.⁶⁰

Az 1970-es évek folyamán az elit elkezdte a Nyugat újabb image-ének kialakítását, a mind gyakrabban emlegetett gazdasági integráció kérdéseire támaszkodva. Ezt a folyamatot egyfelől az formálta, hogy a legitimitás kevésbé épült a politikai ideológiára, inkább a szakmai és a gazdasági kompetencián alapult. Az 1970-es évek köze-

pétől a nyugati kapcsolatokat sokkal inkább a felelős gazdasági cselekedés és fejlődés keretében képelték el.⁶¹ A korabeli kifejezés, a *különböző rendszerű országok* a kapitalizmus és a szocializmus közötti különbségek jóval kevésbé agresszív leírása, mint ami az 1960-as évek közepén dívott. Másfelől azonban a rezsimitartott tőle, hogy ez a fordulat elkezdheti a fennálló rendet és azt az igényt, hogy az egy önálló és erkölcsi, társadalmi és gazdasági értelemben is felsőbbrendű ideológia képviselője. Az 1969 és 1975 közötti időszakban számos cikk jelent meg a legnépszerűbb újságokban arról, hogy a kapitalista és a szocialista rendszer között semmiféle „konvergencia” nem megy végbe.⁶²

Az 1970-es évek elején az úgynevezett konvergenciaelmélet vitáját nem lehetett egyszerűen betiltani, ám komoly érvekkel kellett szembeszállni vele, ugyanis az újabb diáknemzedék körében jól érzékelhető volt az elmélet térnyerése. Először is az fogalmazódott meg, hogy a békés egymás mellett élés, a gazdasági integráció a progresszív rezsim vívmánya a továbbra is imperialista kapitalista országokkal szemben:⁶³ ennek a helyzetnek a pusztasága kizárólag a szocializmus erkölcsi fölénye miatt lehetséges egyáltalán. Másodsorban azt

hangsúlyozta a hivatalos retorika, hogy a nyitottsággal nem tűnnek el a két rendszer közötti különbségek: a tulajdon és a hatalom eltérő formája ugyanis eleve felülírja a modern ipari rendszerek használatában mutatkozó „felszínes” hasonlóságokat, és kizár minden értelmes „konvergenciát”. Harmadsorban a fennálló helyzet végül a szocializmusnak a kapitalizmus fölötti *gazdasági* győzelmi eredményezi majd. Azt hirdették, hogy a gazdasági kapcsolatokról átszőtt világ számára a szocialista rendszerek előnyösebbek, és az azonos technikai feltételek és a társadalmi rendszer állítólagos magasabbrendűsége – amely tekintetben a kapitalistákat gátolja a magántulajdon – együttesen végül feltárja a szocialista rendszer magasabbrendűségét, és mindenki számára nyilvánvalóvá lesz a javak egyenlőbb elosztása. A szocializmus nem fegyveres összeütközés, hanem „békés gazdasági verseny” révén fog diadalmaskodni.⁶⁴

Az 1970-es évek elejétől a jelentősebb pártközlemények kezdtek egyre inkább az európai kérdéseket, elsősorban a gazdasági és politikai együttműködést középpontba állítani. A szocialista diktatúra utolsó két évtizedében Magyarország fejlődése szempontjából döntő fontosságú volt a nyugati gazdasági kapcsolatok fejlesztése – már

csak azért is, mert egyre inkább visszaesett a részesedése a világkereskedelemben, az 1970-es évek végére pedig mind jobban eladósodott a nyugati pénzüzetek felé.⁶⁵ A Nyugat-Európával és az Észak-Amerikával folytatott kereskedelmet, illetve a modern technikai knowhow-t is fontosnak tartották annak érdekében, hogy fenntartható legyen a kormány számára vitathatatlanul elsődleges, dotált hazai fogyasztás. Ráadásul a hanyatló szovjet gazdaság egyre kevésbé volt képes támogatni a szatellitállamokat.⁶⁶ Ebben a helyzetben a szovjet vezetés elnézőbben viszonyult a Nyugat és a keleti blokk nyugati perifériája között felélénkülő kapcsolatokhoz. Az 1970-es évek végétől a magyar elit a „szocialista világhoz” való hűség eszméjét mindinkább pusztán retorikai szükségyszerűségnek tekintette, egyre kevesebb tényleges jelentést hordozott a számára.⁶⁷ 1980-ra a Szovjetunió lehetővé tette Magyarországnak számára, hogy viszonylag szabadon alakíthassa nyugat-európai kapcsolatait. Magyarország cserébe úgy állította be Moszkvához fűződő viszonyát, mint a régióban jelen lévő amerikai befolyás szükségyszerű ellensúlyát. Az 1968-ban elindult folyamat eredményeként a magyar kormány 1982-ben csatlakozott a Nemzetközi Valutaalaphoz és a Világbankhoz.⁶⁸

Ezek a tárgyalások Magyarországot az európai biztonság fenntartásában szerepet vállaló felelős és együttműködő partnerként pozicionálták újra. A magyar elit kezdett úgy tekinteni magára, mint egy olyan „kis ország” képviselőjére, amely stratégiai szempontból a Szovjetunió és az Egyesült Államok között áll: *Keleten lojális szövetséges, Nyugaton megbízható partner* – ahogy a rezsिम gyakorta fogalmazott.⁶⁹

Az 1960-as évek végén és az 1970-es évek elején, a nyugati nyitás kezdeti időszakában a kelet-európai kommunista kormányok jobbra Nyugat-Európa baloldali vagy szociáldemokrata kormányaival működtek együtt, ami nagymértékben hozzájárult a magyar elitnek ahhoz az érzéséhez, hogy van lehetőség a „progresszív Nyugattal” való együttműködésre. Ez a helyzet azonban 1980 körül megváltozott, ugyanis számos nyugati országban jobboldali és konzervatív kormányok kerültek hatalomra. Ennek következtében feléledtek a korábbi hidegháborús ellentétek, főként azért, mert a kelet-európai kommunista rezsimeket a Nyugat jóval agresszívabb kritikával illette amiatt, hogy nem felelnek meg a demokratikus normáknak.⁷⁰

Az 1980-as évek során végig ez a Janus-arcú politika uralkodott.

Magyarország ugyan lojális maradt – noha a szovjet tábor politikai és gazdasági szervezeteiben egyre kevesebb lelkesedéssel vett részt –, ugyanakkor határozott erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy szoros kapcsolatokat ápoljon a Nyugattal. 1988-ban Magyarország ismét fölvette a diplomáciai kapcsolatot Izrael állammal. A lépés szimbolikus jelentősége volt igazán nagy: a szocialista Kelet ugyanis Izraelt jó ideje már az amerikai imperializmus szövetségesének és a legitim posztkoloniális arab nacionalizmus elnyomójának tekintette (ez utóbbi kritika gyakran antiszemita üzenetet is hordozott). Ez a diplomáciai húzás arról a törekvésről tanúskodott, hogy Magyarország a nemzetközi együttműködések során elszántan távolodott a hagyományos, szovjet típusú internacionalizmustól, és közeledett a Nyugat felé. Szintén 1988-ban Magyarország a felvételét kérte az Európa Tanácsba, valamint kapcsolatba lépett az Európai Parlamenttel és a NATO-val. Mindezek mellett a régió országai közül elsőként kereskedelmi és gazdasági megállapodást írt alá az Európai Gazdasági Közösséggel. Jóllehet 1989-ig nem lépett ki sem a Varsói Szerződésből, sem a KGST-ből, a szocialista diktatúra utolsó éveiben ezek a kapcsolatok szinte teljesen szimbolikussá váltak. 1988-ban

a kormány nem engedélyezte, hogy a keleti blokk közös hadgyakorlatára magyarországi helyszínen kerüljön sor, és annak a szándékának is hangot adott, hogy inkább a nyugati közös piachoz csatlakozna, semmint a szocialista piac tagja maradjon.⁷¹

Az 1970-es évek végétől a rezsim összeomlásáig közgazdászok és külpolitikai szakértők nyíltan bírálták a KGST-n belüli gazdasági együttműködést, mesterséges és kontraproduktív integrációnak nevezték, mivel az nem az egyes tagállamok tényleges nemzeti érdekei alapján, hanem geopolitikai kényszer miatt jött létre.⁷² Ám csak nagyon kevesen érveltek Magyarország kilépése mellett – közéjük tartozott Fábíán Anna, aki 1984-ben kijelentette, hogy a KGST nem megoldás Magyarország gazdasági problémáira.⁷³ A szakértők többsége jellemzően úgy vélte, hogy a gazdasági fellendülés érdekében a kelet-európai országoknak Keleten kell létrehozniuk a nyugat-európaihoz hasonló gazdasági integrációt. Ezt a modellt tartották képesnek arra, hogy alkalmazkodni tudjon a magyar politika számára az 1970-es és 1980-as években a legfőbb megpróbáltatást jelentő gazdasági válságokhoz és kihívásokhoz.

A hatalom birtokosai az 1980-as évek során kezdtek beszélni „közös európai érdekekről” és foglalkozni az „európai szolidaritás” kérdéseivel. Az évtized második felére a politikai kultúrában előtérbe került a közös „európai érdek”, és nem csupán a pártvezetés és a párt-hoz kötődő gazdasági és külpolitikai szakértők megnyilatkozásaiban, hanem az állami tudományos intézetekben és az egyetemeken dolgozó értelmiségiek narratíváiban is. Az elit képviselői már az államszocializmus összeomlása előtt is mindinkább Magyarország „felelősségteljes európai integrációjának” politikai előmozdítóiként tekintettek magukra.⁷⁴ Mindenestre a különféle non-konform csoportok és aktivisták egyre határozottabban vonták kétségbe azt az elképzelést, hogy a rezsim a gazdasági és diplomáciai kapcsolatokra fókuszálva, valamint Magyarországot ügyesen a Szovjetunió és a kapitalista Nyugat közé pozicionálva levezényelheti az Európába való visszatérést. Elutasították az államnak azt az igényét, hogy képviselje Magyarországot Európában; azzal érveltek, hogy az országot a tőle idegen kommunista kísérlet elszakította az európai hagyományoktól. Az 1980-as évekre az Európához való visszatérés eszméje egyesítette a kommunista hatalom bírálóinak – a kulturális, a politikai és a társas-

dalmi alapon kritizálók – egészen széles körét. A politikai ellenzék, a szegénységellenes, az emberi jogi és a békeaktivisták mind egy alternatív Európa képét mutatták fel. A „Nyugat” az ő számukra erkölcsi tartalommal rendelkezett: inkább az emberi jogokkal, szabadsággal és az egyenlőséggel azonosították, semmint csupán a nemzetközi kapcsolatokról szóló elit tárgyalásokkal. Az új emberjogi diskurzus modelljét az 1975-ös helsinki kongresszus határozta meg.⁷⁵

E folyamatokkal párhuzamosan az értelmiségiek, elsősorban a történészek vitát kezdtek Magyarországot geopolitikai pozicionálásáról. A magyar társadalmi és kulturális fejlődést a meghatározó értelmezési keret a tágabb kelet-európai folyamatok részének tekintette, ezt a felfogást azonban az 1970-es évektől egyre többen megkérdőjelezték.⁷⁶ A legnagyobb hatású munka ebben a témában Szűcs Jenő Európa három történeti régiójáról szóló, 1983-ban megjelent híres műve volt. Szűcs fenntartotta a Kelet-Európa és Nyugat-Európa közötti különbségtételt, de egy harmadik történeti régiót is leírt, ez volt Közép-Európa, és Magyarország a történeti Csehországgal és a Lengyel-Litván Nemzetközösséggel együtt ide tartozott. Szűcs Jenő érvelé-

se nemcsak azt rejtette magában, hogy a Szovjetunió(-Oroszország) vezette Kelet-Európa Magyarországot eltérítette természetes nyugati orientációjától, hanem azt is, hogy Magyarország jövője a Nyugathoz kötődik. Jóllehet Közép- és Nyugat-Európa társadalmi között jelentős strukturális különbségek adódtak, Szűcs szerint ezek magyarozata korántsem alapvető és kibékíthetetlen különbségekben rejlik, hanem abban, hogy a közép-európai államok megkésve léptek a nyugatosodás útjára.⁷⁷ Szűcs narratívája tehát a „Nyugat” egy olyan új konceptualizációját nyújtotta, amely nem merült ki abban, hogy a gazdasági és politikai együttműködés terén nyilvánvaló partnernek tekintette, hanem emellett – hasonlóan ahhoz, amit egyes kortárs pártértelmiségiek is előszeretettel hangoztattak – természetes követendő modellként állította az újradefiniált „közép-európai” társadalmak elé. Olyan kortársak számára is, mint a Csehszlovákiából száműzött Milan Kundera vagy a lengyel Czesław Miłosz, Közép-Európa lett az terminus, amelynek révén az ide tartozó társadalmak de facto nyugati, antibolsevik identitásra tarthattak igényt.⁷⁸

Érdekes módon az, ahogyan a kései szocializmusban Magyarország

nemzetközi helyzetét értelmezték, illetve ahogyan a „Nyugatról” gondolkodtak, 1989 után is erőteljesen alakította a politikai kultúrát. A Magyarország lényegét tekintve „európai identitására” és az Európához való visszatérés szükségszerűségére vonatkozó elképzelések – amelyek a kései szocializmus idején a szocialista elit és a diszsidensek diskurzusának egyaránt uralkodó elemei voltak – központi szerepet játszottak abban, ahogyan a poszt-szocialista elitek és általában a lakosság az országnak az Európai Unióba vezető útját az 1990-es évek végén és a 2000-es évek elején értelmezte.⁷⁹

Ez pedig hatással volt a teljes politikai paletta politikusaira. Az 1990-es évek elején az Antall József vezette első, konzervatív kormánykoalíció számára ez bizonyos, az európai kulturális örökség fontos részét adó keresztény-konzervatív értékekhez való visszatérést jelentette. Még a demokratikus szocialista mezet öltő, és 1994-ben újratalomra kerülő egykori kommunisták is olyan politikai erőként állították be magukat, amely számára magától értetődik, hogy visszavezeti az országot „Nyugatra”. Sőt, ezt az állításukat alátámasztandó, még a szocialista éra alatti múltjukat is újraírták: az elődeik által az 1960-as évek végén, az 1970-es évek elején még élesen támadott kon-

vergenciaelméletre támaszkodva azt állították, hogy amennyire a körülmények lehetővé tették, már a hidegháború végén is nyugatosították a társadalmat, amikor pedig Gorbacsov felemelkedése az 1980-as évek végén lehetővé tette, európai típusú szociáldemokratákká lettek.⁸⁰ A lakosság szélesebb körei az Unió bővítésére úgy tekintettek, hogy az Magyarország kulturális és történeti identitásának magától értetődő következménye, és azt várták, hogy a Nyugat eleget tesz a kötelezettségének, és visszavezeti a régiót Európába –, ha már a kommunizmustól nem sikerült megmentenie.

Hasonlóan szembeszökő az a jelenség, hogy egyes kritikus, euroszkeptikus hangok a kései szocialista időkből származó, elsősorban az imperialista vagy a romlott Nyugatra vonatkozó elképzeléseket visszhangoztak. Feltűnő, hogy az uniós csatlakozással sokszor úgy foglalkoztak, mintha nem is egy politikai intézmények és hálózat keretében megvalósuló tagságról lenne szó, amely majd kihat az ország állampolgárainak gazdasági és társadalmi helyzetére, hanem mintha a Nyugat elképzelt kulturális sorsában osztoznánk. Éppen ezért a kritikák nagy része sem gazdasági vagy politikai érveléssel operált,

amely a tagsággal járó előnyökre és hátrányokra világított volna rá, hanem azokat a veszélyeket állították középpontba, amelyek Magyarország kultúráját és identitását fenyegetik: vagyis olyan kérdéseket, mint a népi kultúra elvesztése, vagy az ország hagyományos termékeinek – szeszes italok és húsételek – kényszerű elhagyása. Keresztény, konzervatív és nacionalista csoportok súlyos aggodalmaiknak adtak hangot azzal kapcsolatban, hogy az európai kozmopolitizmus majd hogyan gyengíti meg a határokon innen és túl élő magyarokból álló „kulturális nemzet” kötelékeit. Ebből a szempontból egymástól igen különböző csoportok számára – a neotradicionalista folklorista értelmiségiektől kezdve a globalizmus-ellenes és antikapitalista mozgalmakon keresztül a szélsőséges jobboldali ideológiák képviselőiig – „Európa” és a „Nyugat” kvázi- vagy tényleges kolonialisták közössége, akik azzal fenyegetnek, hogy tönkre teszik a kis közép-kelet-európai országok törékeny kultúráját és gazdaságát.⁸¹ Érdeemes megjegyezni, hogy ez a kép egyszerre épít a kései szocialista ideológia „imperialista Nyugat” felfogására, illetve a kései szocialista máskéntgondolkodók Közép-Európa-fogalmára, miszerint ez a térség Kelet és Nyugat között terül el, az itt élők ennek a köztes állapotnak köszönhetően

pontosan értik az európaiság lényegét, és annak valódi védelmezői. 2010 után aztán a legfelsőbb kormányzati körökből elkezdtek megkérdőjelezni Magyarország köztes állapotának ezt a fajta értelmezését. A konzervatív Orbán-kormány kísérletet tett arra, hogy az országot gazdasági szempontból „Kelet felé” fordítsa (*keleti nyitás*): Szingapúr, Kína és Közép-Ázsia dinamikusan fejlődő kapitalizmusaiban látták az ellenszert az európai modell 2008-as válságot követő gazdasági bénultságára. Ezzel egyidejűleg az új kultúrpolitika nem Magyarország magától értetődő és magasrendű európaiságára helyezte a hang-

súlyt, hanem „eurázsiai” voltára, miközben újonnan megjelenő, radikális csoportosulások, gyakran kormányzati támogatással felélesztették a nacionalista turáni ideológiákat, amelyek szerint a magyarok Közép- és Kelet-Ázsia területeiről származnak, és „természetes” kulturális közegük is ott található.⁸² Ezzel Magyarország Nyugaton belüli kulturális és geopolitikai újrapozicionálásának – 1960-as években kezdődött és a fentebbiekben vázolt – folyamata súlyos ideológiai kihívással került szembe.

FORDÍTOTTA NAGY MÓNICA
ZSUZSANNA

JEGYZETEK

---

1. Az új kép kialakításáról más kontextusban pl. Anne E. Gorsuch: *From Iron Curtain to Silver Screen. Imagining the West in the Khrushchev Era*, in György Péteri, szerk.: *Imagining the West in Eastern Europe and the Soviet Union* (Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2010), 153–171., 170. sk.
2. Karczag Gábor: *Ernesto Che Guevara* (Budapest: Kossuth, 1969), 163. sk.
3. Az 1960-as évek végének hivatalos álláspontját világosan megfogalmazza Kende István írása, *Peaceful Co-existence: Its Interpretation and Misinterpretations*, *Journal of Peace Research* 5, 4 (1968), 352–363.
4. Csizmadia Ervin: *Diskurzus és diktatúra. A magyar értelmiség vitái Nyugat-Európáról a késő Kádár-rendszerben* (Budapest: Századvég, 2001), 30. skk.
5. Békés Csaba: *A kádári külpolitika, 1956–1968: Látványos sikerek – „látthatatlan konfliktusok”*, in uő, szerk., *Európából Európába. Magyarország konfliktusok keresztüztüében, 1945–1990* (Budapest: Gondolat, 2004), 237–256; Földes György: *Kádár János külpolitikai nézetei (1957–1967)*, in Pritz Pál, szerk.: *Magyarország helye a 20. századi Európában* (Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 2002), 135–141; Békés Csaba: *Magyarország, a szovjet blokk, a német kérdés és az európai biztonság 1967–1975*, in Tischler János, szerk., *Kádárizmus mélyfúrások* (Budapest: 1956-os Intézet, 2009), 315–346.

6. Somlai Katalin: Ösztöndíjjal Nyugatra a hatvanas években. Az Országos Ösztöndíj Tanács felállítása, in Tischler János, szerk.: *Kádárizmus mélyfúrások*, 273–314.
7. Johanna Bockman: *Markets in the Name of Socialism: The Left-Wing Origins of Neoliberalism* (Stanford, CA: Stanford University Press, 2011), 127. skk.
8. Kadarkay A. Árpád: Hungary: an Experiment in Communism, *Political Research Quarterly* 26, 2, (1973), 291 sk.; a diákok bővülő lehetőségeiről lásd Somlai: Ösztöndíjjal Nyugatra a hatvanas években, 273–314; illetve Békés Csaba: A kádári külpolitika, 1956–1968: Látványos sikerek – „lát-hatatlan konfliktusok”, in uő, *Európából Európába. Magyarország konfliktusok keresztüüzében, 1945–1990* (Budapest: Gondolat, 2004), 237–256.
9. Burucs Kornélia: Rokonlátogatás, üdülés – nyolcing és orkánkabát, *História* 5, 3, (1983), 26–8, 26.
10. Kadarkay: *Hungary*, 292.
11. Kádárbeszéde az Ifjúsági Kongresszuson 1964. december 12-én; Budapest, Magyar Televízió közvetítése, 15,45.
12. Az 1960-as években Jugoszláviában végbemenő, hasonló folyamatokról lásd Radina Vučetić, *Koka-kola szocializmus. Amerikanizacija jugoslovenske popularne kulture šezdesetih godina XX veka* [Coca-cola szocializmus. A jugoszláv populáris kultúra amerikanizálódása az 1960-as években] (Beograd: Službeni glasnik, 2012).
13. Radio Free Europe (a továbbiakban: RFE/RL) Research Report, 1970. október 28. ‘Hungary’s Windows to the West’, 22–23, 300-8-3-13584, Open Society Archives, Közép-európai Egyetem, Budapest (a továbbiakban: HU OSA).
14. RFE/RL Research Report, 1976. február 28., HU OSA, 300-40-2-4. doboz.
15. James Mark interjúja Pór Györggyel, Brüsszel, 2009. március 13. (kézirat – mint a többi jelölés nélküli interjú).
16. RFE/RL Research Report, 1970. október 28. ‘Hungary’s Windows to the West’, HU OSA, 300-8-3-13584.
17. James Mark interjúja Gyáni Gáborral, Budapest, 2008. szeptember 13.
18. Aczél György beszéde az MSZMP Pártfőiskolán hangzott el 1968 áprilisában.
19. 1968-ban, a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat (TIT) ülésén elhangzott beszédből, *Valóság* 12 (1969. január), 2.
20. Péteri György: Introduction: The Oblique Coordinate Systems of Modern Identity, in uő, szerk.: *Imagining the West in Eastern Europe and the Soviet Union* (Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2010), 1–12., 8.
21. Uo. 10.
22. Patkó Imre – Rév Miklós: *Vietnam* (Budapest: Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, 1960), 18., 39., 76–77., 96–97., 152., 159.
23. Stanley B. Ryerson: Amerikai életforma. Illúzió és realitás, *Valóság* 5 (1962. április), 132–133.
24. Világifjúsági Fórum, *Valóság* 5 (1962. február), 128–129.
25. Lásd pl. Ernst Fischer: Elidegenülés, dekadencia, realizmus, *Valóság* 6 (1963. február), 135–138
26. Makai György – Schiffer Pál, szerk.: *Száz kép Vietnamból* (Budapest: Országos Béketanács, 1966); Máté

- György et al., szerk.: Vietnam. Szemünk láttára (Budapest: Interpress, 1973).
27. Lásd ezt az álláspontot a Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség (KISZ) jelentéseiben, 1968. november, Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár, Budapest (a továbbiakban: PIL); 289/3/252, 46. sk.
  28. Lásd pl. Mikle János: Diákmozgalmak a fejlett tőkésországokban, *Ifjúkommunista* 12 (1968. július), 18–19; Az ifjúsági mozgalmak fellendülése a tőkésországokban, *Ifjúkommunista* 12 (1968. október), 24–27.; Almási Miklós: Rudi Dutschke és a nyugatnémet „nyugtalan ifjúság”, *Kritika* 6 (1968. június), 26–29.
  29. Lásd pl. a 125 17 és 18 éves körében végzett felmérést: Faragó Vilmos: Kis ország, *Élet és Irodalom*, 1967. január 7. A kommunista ifjúsági jelentések gyakran a nemzetközi helyzetre való tekintettel értékelték a fiatalok érzéseit, lásd pl. KISZ Intéző Bizottság jelentése, 1967, amely szerint a fiatalok határozottan szolidárisak Vietnámmal, és soha nem téveszti meg őket a nyugati társadalmakról szóló burzsoá propaganda, PIL 289/3/210.
  30. Kovács Gábor: Revolution, Lifestyle, Power and Culture, in Rainer M. János et al., szerk.: *Muddling Through in the Long 1960s: Ideas and Everyday Life in High Politics and the Lower Classes of Communist Hungary* (Budapest: 1956-os Intézet, 2005), 27–52, 29.
  31. Lásd pl. Almási: Rudi Dutschke és a nyugatnémet „nyugtalan ifjúság”.
  32. RFE/RL Research Institute, Hungarians Block East-West Workers’ Survey, 1971. december 2., HU OSA 300-8-3-13602. Magyarország kezdetben vállalta a részvételt, de végül megtagadta az adatszolgáltatást, vélhetően nem egészen függetlenül attól, hogy a projekt a munkásdemokráciát, illetve a munkások és a vezetés kapcsolatát állította középpontba. Jugoszlávia ezzel szemben részt vett a vizsgálatban.
  33. „Jöttek is nyugatról emberek, Magyarország nem volt hermetikusan elzárva a külvilágtól. Tehát lehetett tudni, hogy mi történik a világban. Lehetett hallgatni nyugati rádiót... jöttek ide először, hozzánk legfőképpen Amerikából Arató András, Fekete János... Leveleztünk, nagyon-nagyon sűrűn leveleztünk.” Apor Péter interjúja Vajda Mihállal, Budapest, 2008. november 25.
  34. Apor Péter interjúja Heller Ágnessel, Budapest, 2008. december 17.
  35. Vajda Mihály: Az ontológia aktualitása, *Kritika* 6 (1968. július), 29–33., 30.
  36. Heller Ágnes: *A morál szociológiája vagy a szociológia morálja* (Budapest: Gondolat, 1964), 30–42. Heller Ágnes: A marxi forradalomelmélet és a mindennapi élet, *Kritika* 6 (1968. december), 45–51., 50.
  37. Heller: *A morál szociológiája*, 30–55.
  38. Apor Péter interjúja Somogyi Győzővel, *Alföld*, 2008. november 7.
  39. Apor Péter interjúja Diószegi Lászlóval (Budapest, 2008. december 1.), valamint Hajba Jutkával (Budapest, 2009. március 2.).
  40. Apor Péter interjúja Sajgó Csanáddal, 2009. január 26.
  41. Apor Péter interjúja Hajba Jutkával, Budapest, 2009. március 2.

42. Főcze Lajos, KISZ egykori titkára írt félelmeiről az *Ifjúkommunista* hasábjain 1971-ben, kifejtve, hogy a korabeli fiatal műszaki szakemberek és közgazdászok a szocialista forradalmat csupán politikai értelemben tartották fontosnak, a kor legfőbb sajátosságának a tudományos-technikai forradalmat tekintették. Főcze Lajos: „Fiatal mérnökök és közgazdászok”, *Ifjú Kommunista* (1971. augusztus–szeptember), 8 sk.
43. Rendőrségi jelentés Pór Györgyről, 1968. január 27., 1968. február 15. és 22., 1200/20, V-154419/1, 22, 26, 76, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban: ÁBTL).
44. Révai Gábor: Gazdaság, 1200/20, V-154419/1, 167 sk., ÁBTL.
45. Révai Gábor: Gazdaság, 1200/20, V-154419/1, 167, ÁBTL.
46. Révai Gábor: Gazdaság, 1200/20, V-154419/1, 167, ÁBTL.
47. Simon Tormey, Ágnes Heller: *Socialism, Autonomy and the Postmodern* (Manchester/New York: Manchester University Press, 2001), 8.
48. „A marxi gondolkodás számos kategóriája újra előtérbe került, s módot adott a kérdések újszerű megvilágítására. Itt elsősorban az elidegenedés, a nembeli lényeg, a társadalmi alternatívák, a praxis kategóriáira gondolok. Nemzetközi mozgalomról van szó.” Heller Ágnes: *A szándéktól a következményig: Előadások az általános etikáról* (Budapest, Magvető Kiadó, 1970), 7.
49. Heller Ágnes: *Mindennapi élet* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1970), 58.
50. HU OSA 300-40-2-Box 84; lásd még Lukács György: *A demokratizálódás jelene és jövője* (Budapest, Magvető Kiadó, 1968). A fejlődésről és a modernizációról szóló, blokkokon átívelő vitákról lásd Jörg Requate: *Visions of the Future: GDR, CSSR and the Federal Republic of Germany in the 1960s*, in Heinz-Gerhard Haupt – Jürgen Kocka, szerk.: *Comparative and Transnational History: Central European Approaches and New Perspectives* (New York/Oxford: Berghahn Books, 2009), 178–203, 181–186.
51. Kovács: *Revolution*, 48. sk.
52. Bence György: Marcuse és az újbaloldali diákmozgalom, *Új Írás* 8 (1968. szeptember), 95–102.
53. Bakos István: Titkári beszámoló az Eötvös József Kollégium Diákbizottságának az 1967 évben végzett munkájáról, in uő, szerk.: *Közszolgálatban* (Budapest: Püski, 1994), 60., 57–65.
54. Apor Péter interjúja Bakos Istvánnal, Budapest, 2008. november 19.
55. Standeisky Éva: Az én hatvannyolcam, in Kozák Gyula, szerk.: *Kádárizmus: átereszek* (Budapest: 1956-os Intézet, 2010), 263–274, 267; „Engem nagyon kevésbé érdekel, ki és hol szúrta le Petőfit Segesvárnál, és hogy hol van eltemetve”, Rigó Máté interjúja Margócsy Istvánnal, *Sic Itur Ad Astra* 59 (2009), 7–17., 8.
56. Apor Péter interjúja Kovács Andrásal, Budapest, 2009. január 20.
57. Apor Péter interjúja Dalos Györgygyel, Budapest, 2009. április 17.
58. Gombár József: Bevezető, in Fencsik László, szerk.: *Diákmozgalmak Nyugaton* (Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1969), 5–47.
59. Köpeczi Béla: *Az „új baloldal” ideológiája* (Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1974).

60. A KISZ Központi Bizottságának vi-
tája az ifúságpolitikáról, vö. Méhes
Lajos jelentése, 1970. március 17., PIL
289/2/55, 24–54.
61. Balogh András: A Harmadik Világ
válsága és a nemzetközi kapcsolatok,
Külpolitika, 11 (1984).
62. Két ilyen világosan argumentált cikk
volt a népszerű lapok hasábjain,
Darvasi István Konvergencia? (*Ma-
gyar Hírlap*, 1970. szeptember 27.),
illetve Fukasz György Elhalványul-
nak a különbségek? (*Népszava*, 1972.
december 2.) című írása. 1972 máju-
sában a Magyar Rádió is közvetített
egy vitát ezekről a kérdésekről, John
Kenneth Galbraith amerikai közgaz-
dász és Simai Mihály világgazdasági
szakértő részvételével: *Magyar Nem-
zet*, 1972. május 3., 47.
63. Lásd Maris János: *Diafilm, A kapitalis-
ta világrendszer felbomlása, az imperia-
lizmus törekvései és lehetőségei* (MDV
Budapest, 1977), mely itt elérhető:
[http://dia.osaarchivum.org/pub-
lic/index.php?fs=2217&search=2&
page=1](http://dia.osaarchivum.org/public/index.php?fs=2217&search=2&page=1).
64. Lásd pl. Végh Attila: A békés egy-
más mellett élés politikája, *Ifjúkom-
munista*, 25, (1981. március), 42–45.
A szerző azt érzékelteti az ifjú pro-
pagandistáknak szóló tanácsában,
hogy „A szocializmus és a kapitaliz-
mus történelmi harcának kimene-
telét ne a fegyverek, hanem a békés
gazdasági verseny [...] döntsék el.”
(43.)
65. Mivel 1979 elejére Magyarország kül-
földi adóssága elérte a 10 milliárd
amerikai dollárt, a Politikai Bizottság
megszorító intézkedések bevezetésé-
ről döntött. Lásd György Földes, *Az*
eladósodás politikatörténete, (Debre-
cen: Maecaenas, 1995), 213–215.
66. Berend T. Iván: *An Economic Histo-
ry of Twentieth-century Europe: from*
Laissez-faire to Globalization (Camb-
ridge and New York: Cambridge
University Press, 2006), 182–189. Az
1970-es évek végén, annak eredmé-
nyeként, hogy a magyar kormány
igyekezett kiaknázni a helsinki fo-
lyamat kínálta lehetőségeket, ezek
a kapcsolatok egyre bővültek; lásd
Békés Csaba: A helsinki folyamat
hatása a magyar külpolitikai gon-
dolkodásra. Az európai biztonsági
folyamat előzményei, in Pritz Pál et
al., szerk.: *Magyar külpolitikai gon-
dolkodás a 20. Században* (Budapest:
Magyar Történelmi Társulat, 2006),
155–169., 161.
67. Germuska Pál: Failed Eastern integ-
ration and a partly successful ope-
ning up to the West: the economic
re-orientation of Hungary during
the 1970s, *European Review of History: Revue europeenne d'histoire*, 21, 2 (2014),
278. Germuska szerint 1977-ben jött
el az a pillanat, amikor Kádár János
és a gazdasági felsővezetés végül is
elfogadta a szélesebb körű világgaz-
dasági kapcsolatok új modelljét.
68. Békés: A helsinki folyamat, 154. A
szocialista piacgazdaság pozitív fo-
gadtatásáról a Világbanknál, továb-
bá arról, hogy ebben az időszakban
nagy számban alkalmaztak balolda-
liakat az intézménynél, lásd Bock-
man, *Markets*, 177 sk.
69. Békés: A helsinki folyamat, 155.
70. Csizmadia: *Diskurzus és diktatúra*, 167.
71. Kiss J. László: A kádárizmustól az
EU-tagsáig: a magyar külpolitika

- metamorfózisa, in Gazdag Ferenc – Kiss J. László, szerk.: *Magyar külpolitika a 20. században* (Budapest: Zrínyi Kiadó, 2004), 45–78., 48. sk.
72. Csizmadia: *Diskurzus és diktatúra*, 40., 55. sk., 63., 65. skk; Kádár Béla: Illeszkedési irányzatok a nyugat-európai kis országokban, *Külgazdaság* 25, 7, (1981. július), 31.
73. Fábíán Anna: A külgazdasági alkalmazkodóképesség nem gazdasági összetevői, *Közgazdasági Szemle* 31, 3 (1984), 281–289., 286.
74. Kiss: A kádárizmustól az EU-tagságig, 46.
75. Csizmadia: *Diskurzus és diktatúra*, 74., 77., 177.
76. Maciej Janowski – Constantin Iordachi – Balázs Trencsényi: Why Bother about Historical Regions? Debates over Central Europe in Hungary, Poland and Romania, *East Central Europe* 32, 1–2 (2005), 5–58., 12. skk.
77. Szűcs Jenő: Vázlat Európa három történeti régiójáról, *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungariae* 29 (1983), 131–184.
78. Wolf Lepenies: *The Seduction of Culture in German History* (Princeton, NJ/Oxford: Princeton University Press, 2006), 178–185.
79. Lásd pl. Esterházy Péter: Ha minden jól megy című esszéjét, in uő, szerk.: *Egy két haris* (Budapest: Magvető Kiadó, 1996), 87–90.
80. Laczó Ferenc: ‘The Many Moralists and the Few Communists’: Approaching Morality and Politics in Post-Communist Hungary, in Michal Kopeček, szerk.: *Past in the Making: Historical revisionism in central Europe after 1989* (Budapest: Central European Press, 2008), 145–167., 159.
81. Schöpflin György: A modern nemzet (Máriabesnyő et al.: Attraktor, 2003), 62–66., 160–180.
82. A jelenség kialakulásáról a szélsőjobb oldali politikában és a mindennapokban lásd Emel Akçalı – Umut Korkut: Geographical Metanarratives in East-Central Europe: Neo-Turanism in Hungary, *Eurasian Geography and Economics*, 53, 5 (2012), 596–614; Emel Akçalı: Hungary, in Pelin Ayan Musil – Juraj Mahfoud, szerk.: *Public Portrayal of Turkey in Visegrad Countries* (Anglo-American University, 2013), 48–50.

**ÁLLJ FEL A FOTELBŐL
ÉS CSATLAKOZZ!**
info.nyomtassteis@gmail.com

NYOMTASSZ TE IS
HÍREK, AMELYEK NEM JUTNAK EL MINDENKIHEZ
WWW.NYOMTASSTEIS.HU

TAMOGASSZ TE IS!
Magnetbank
16200223-10026139
eDemokrácia Műhely Egyesület

© Fortepan, Urbán Tamás

Csonka négyes

TÖRTÉNETEK A MÚLT SZÁZADBÓL

(Részletek egy hosszabb elbeszélésből)

A csoportszex Kálvinja

(Körmendi Miklós visszapillant)

1964-es izgatási pere részleteit Szörény Balázs évekkel később mondta el, amikor már közelebbi, baráti kapcsolatba kerültünk. Felfigyeltem Pócsi Lajos nevére: tizennyolc évvel Balázs ügye után engem is kihallgatott. Még mindig ő volt a politikai (állambiztonsági) osztály vezetője a Legfőbb Ügyészségen. Nem akart kiengedni pisilni, de aztán talán észbe kapott, hogy mégsem 1951-et írunk, és ő maga strázsált a WC ajtaja előtt. Az elbeszélést hallgatva az volt a benyomásom, Balázs szerénykedik. Kelemen Ágnes viselkedése több volt, mint bírói függetlenségének a védelme. Átütött rajta a rokonszenve a vádlott iránt; imponált neki, hogy a jegyzőkönyv tanúsága szerint az előzetes letartóztatásban lévő gyanúsított az ujja köré tekerte a kihallgatóit, maga mellé állította a tanúkat, nevetségessé tette az ügyészt. A magánjellegű érdeklődéséről árulkodott az is, hogy a terhelő tanút, a kávéfőzőnőt megkérdezte, volt-e szexuális kapcsolata a vádlottal, és nem motiválja-e a vallomását, hogy a vádlott elhagyta. Igen, Balázsnak legendás hatása volt a nőkre. Talán ezt a képességet, ennek a technikáját szerettem volna ellesni tőle, jól-lehet tudtam, a vonzerőt nem lehet tanulni. Én csak afféle möchte gern nőcsábász voltam, aki csak szaladgál a nők után, de a nagy igyekezetével el is rontja az esélyeit. Balázs nem jóképű volt, ahogy férfiakra mondani szokták, sőt, nem volt jóképű. Ellenben szép volt, tökéletes test, még ötvenéves korában sem volt rajta egy deka felesleges zsír sem. Holott soha semmit nem sportolt, nem is volt különösebben izmos, lágyan volt szép, ahogy a klasszikus Apollo-szobrok. Aki csak az utcán látta, felöltözve,

agyonhordott ruhákban, az talán észre sem vette ezt a szépséget. Ott-hon, a csöppnyi szobájában azonban jobbra az ágyában élt, nem fedte más, csak a fecskének nevezett aprócska fürdőnadrág, ebben nyitott ajtót, akárki jött hozzá, akkor sem vett fel semmit, amikor kávéval vagy itallal kínálta a vendégeit. Szeretkezés közben szoborszerű szépségből haragvó, démoni istenséggé változott át: arca feszült lett, dühödött, fenyegető. Őszülő, csigás haja azonban még így is fennköltnek mutatta a fejét. Aki közlőről nézte, de kívül maradt az aktuson, úgy látta: maga Zeusz baszik itt a keskeny heverőn. Nem udvarolt a nőknek, nem mondott soha szépeket, tudta, hogy úgyis a nők döntenek, nem érdemes nyomulni. Ellenben nyíltan, mondhatni szakszerűen beszélt a szexről, volt, aki a szövegéről ismerte fel, hiszen, aki személyesen nem ismerte, az is tudhatta róla, hogy a szexuális szabadság ígéhirdetője. Közben kínosan korrekt volt, pénzügyekben éppen úgy, mint szerelmi ügyekben. Egy nő szenvedélyes szerelme sem késztette arra, hogy viszontszerelemmel áltassa imádóját. Ugyanakkor azt hirdette, partnerei sokasága ellenére monogám alkat. Való igaz, volt az életében néhány nő, akikhez odaadóan ragaszkodott: a szerelmük azt is túlélte, hogy mindketten régóta új kapcsolatban éltek.

A csoportszexet Balázs programként hirdette. Az akkori jogszabályok a szexuális aktust, ha kettőnél több személy vett benne részt, szeméremértésnek minősítették, így a csoportszex büntethető volt. Erre hivatkozva Balázs a rendszer elleni lázadásként propagálta a csoportszexet. Elmondta, hogy huszonéves korában volt néhány csoportszex-élménye, a börtönben sokszor gondolt rájuk, amikor kiszabadult, sikerült szexpartikat szerveznie. Az ideológia később jött hozzá. Engem nagyon foglalkoztatott a csoportszex. Az új barátaim, akik lassanként felváltották a kávéházi ismeretségeket, elkötelezett hívei voltak a szerelmi szabadságnak, a csoportszex azonban a körükben nem volt elfogadott dolog. Egyesek kommunákat hoztak létre, mintegy tiltakozásul a rendszer álságos családpropagandája ellen. A kommunában közösen gazdálkodtak, együttesen gardírozták a gyerekeket, egyetértettek abban, hogy a marxizmus nem a szükségszerűség, hanem a szabadság filozófiája, a létező szocializmus pedig nem szocializmus. Ebbe az elvi összetartozással is megerősített közösségbe belefért, hogy olykor váltogassák a partnereiket, a nők talán még inkább, mint a férfiak, s ezt nem illett

kifogásolni, de hármásban, négyesben nem jöttek össze. Talán azért nem, mert a partnerek cseréjét indokolhatta az érzelmek fellángolása, vagyis belefért az érzések szabadságharcának keretébe, a csoportszex ellenben első rápillantásra egyszerűen szex volt, érzelmek nélkül, mint egy pornófilmben, amelyet ebben a társaságban ugyancsak megvetettek. Amire azonban megismerkedtem velük, már kijártam Balázs iskoláját. A Balázsszal való első találkozásunk időpontjához képest eltartott egy ideig, amíg Balázs felvetette, hogy hozzunk össze egy négyest. Nekem azonban ehhez nem volt partnerem. Végül elhívtam Annit, akivel rengeteget beszéltünk szexről, de nem volt köztünk semmi, mindig éppen másba volt szerelmes. Mint várható volt, Anni nem akart beszállni a szexbe, elköszönt és elment. Időközben azonban megérkezett Valló Éva, Balázs egyik barátnője. A megérkezése előtt annyit tudtam róla, hogy egy ismert, legendás hírű tudós titkárnője és szeretője. Nyilván a felfokozott várakozásnak is része volt benne, hogy nyomban beleszerettem. Pedig első pillantásra nem is volt vonzó, vastag szemüveget hordott, a sűrű, vastag szálú, sötét haja, összenőtt szemöldöke azt sejtette, hogy a lába is szőrös, ráadásul mesterkéltnek tetsző nyúlós hangon beszélt. Viszont vékony volt és törékeny. Fájdalmas vágy fogott el, már nem is a csoportszex izgatott, hanem Évát szerettem volna magamhoz ölelni. De éppen ezért nem akartam, hogy Balázs kedvéért feküdjön le velem. Mint a legtöbb férfi, a csoportszexet úgy képzeltem, hogy két nővel vagyok. Most fordított helyzet jött létre: elrémített a gondolat, hogy egy férfival feküdjem egy ágyban. Megkérdeztem Évát, maradjak-e, a kitérő választ visszautasításnak vettem, és elmentem. Az utcán azonban úgy éreztem, szörnyű hibát követtem el, Évát soha nem fogom látni. Némi vívódás után felhívtam Balázst, Éva ekkor határozottan hívott, jöjjenek vissza. Hajnalig voltunk együtt, Éva vékony teste, vastag szálú sötét haja, nyúlós hanghordozása továbbra is megbűvölt. Legerősebb élményem mégis Balázs hatalmas tökének rémítő látványa volt.

Amikor az első döbbenet elmúlt, és már túl voltunk néhány szexpartin, időnként eltöprengtem, vajon Balázs számára a politikán túl is olyan fontos-e a csoportszex? Időnként férfiakkal is összejött, holott úgy láttam, nincsen benne cseppnyi homoerotikus készlet sem, legfeljebb azt gondolja, a szabadság és a lázadás eszméje megköveteli tőle, hogy ezt se utasítsa el. Viszont megesett, hogy hárman ott feküdtünk a keskeny ágyban; megszólalt a telefon, és Balázs végeláthatatlan vitába keveredett valamilyen politikai kérdéssről. Amikor végre abbahagyta, ránk nézett,

akik ingerülten és zavartan vártunk rá, és kaján mosollyal Petőfit idézte: „Szabadság, szerelem...”.

Mint a legtöbb vallásalapító, Balázs nemcsak prófétája, de szigorú iskolamestere is volt a csoportszex hitvallásának, egy Kálvin János a szexpartik üdvtanában. Helytelenítette például, ha a csoport résztvevője külön találkoztót beszél meg a csoport ott megismert másik tagjával. Ez azt a képzetet erősítette benne, hogy a másik férfi nem a csoportszex eszménye kedvéért vett részt a partiban, hanem mert különösebb erőbefektetés nélkül akart új nőre szert tenni. Így már az első szereplésemkor rossz pontot kaptam Balázs osztálykönyvében. Hajnalban Évával együtt mentünk el Balázs lakásáról, és az utcára érve nyomban megmondtam Évának, hogy szeretnék vele kettesben is találkozni. Még súlyosabb hibának minősült, ha a csoport résztvevője az új partnerét nem akarta behozni a csoportba, felrúgva ezzel a kölcsönösség elvét. Pedig a tartózkodásnak nem feltétlenül holmi féltékenység volt az oka. Egy hirtelen fellángolt, de hamar kihunyó kapcsolat végjátékában éltem, szerettem volna visszatérni Lozsádi Judithhoz, akivel Jákó Margit kedvéért szakítottam. Nem akartam Margitot belerángatni a csoportszex kalandjába, hiszen tudtam, hogy a kapcsolatunk nem tart már sokáig. Juditot ellenben megint olyan vonzónak láttam, mint a kapcsolatunk első heteiben, és arról álmodoztam, vajon milyen lenne a találkozásuk Valló Évával. Balázs azonban úgy vélte, illenék viszonznom, hogy összehozott Évával, legalább meg kellene kísérelnem, hogy rávegyem Margitot egy négyesre, és kemény szavakkal korholt az önzésemért.

„Ez az, amire mindig vágytam”

(Lozsádi Judit feljegyzése, 1971. június)

Hétre beszéltük meg a találkozást a Felszabon Miklóssal. Balázst áprilisban ismertem meg, Miklós születésnap házibuliján. Rengetegen voltak, Borza Gézáék egész társasága. De ott volt Miklós régi köre is, Gézáék döbbsen nézték őket, különösen egy elhízott, koszlott, tökrészes alakot, aki megállás nélkül ordította, ráadásul azt mondták róla, hogy orvos. Gézáékon látszott, hogy még az életben nem találkoztak ilyen figurákkal. Biztosan novellákat ír, mondta Nagy Bernát, különben hogy kerülne ide? És tényleg, Miklós elmondta, hogy a dokornak rendszeresen jelennek meg novellái. Egy magas, ősz hajú férfi kért fel táncolni, egy

egészen fiatal, sötét hajú, szép lánnyal jött. Fél perce se táncoltunk, amikor megkérdezte, Miklós barátnője vagyok-e, és voltam-e már csoportszexben. Magázott, utoljára a tánciskolában szóltak hozzám tánc közben magázva. Elnevettem magam: – Ja, maga az a híres Szörény Balázs, akiről Miklós beszélni szokott. Rokonszenves volt, bár a felét sem értettem annak, amit mondott, mert hadart és raccsolt. Alig pár hete jártunk Miklóssal, Eszterről beszéltem neki, a legjobb barátnőről. Hetenként többször is felmentem Eszterékhez, segítettem lefektetni a két kislányát, nagyon szerettem náluk lenni. Miklós már korábban beszélt Balázsról, a csoportszexről, akkor egyszerre megkérdezte, nem lehetne-e Esztert bevonni egy hármasba. Teljesen felháborított a kérdés, élesen válaszoltam, megfordult a fejemben, hogy elmegyek, szakítok Miklóssal. De persze maradtam. Miklós újra meg újra visszatért a csoportszex témájára, Esztert azonban ilyen vonatkozásban többször nem hozta szóba.

A kapcsolatunk Miklóssal hosszú időn át ingatag volt. Többször elmondta, amikor bementem hozzá a munkahelyére egy könyvért, hogy egyáltalán nem tetszettem neki, nem tetszett, hogy sötétkeretes szemüveget hordok, s ettől az orrom még nagyobbnak látszik. Ettől, mondta később, valósággal megkönnyebbült: mentesült a kényszeres késztetéstől, hogy fűzni próbáljon minden a látókörébe került csinosabb csajt. Ennek ellenére marasztalt, egész jól elbeszélgettünk, csak időnként jutott az eszembe, hogy nincs ennek a pasasnak semmi dolga, hogy valahányszor menni akarok, visszatart, kávéval kínál. Később Miklós elmondta, ő ugyanezt gondolta: bejött ez a nő, tíz percre egy könyvért, és már harmadik órája ül itt. Később, amikor talán a harmadik találkozásunkkor lefeküdtem vele, gyanakodott, nem azért hajtottam-e rá, mert így akartam visszakerülni Borza Gézáék társaságába, ahonnan mindenféle belvillongások miatt kiszorultam. Ezt viccből kérdezte meg, de láttam rajta, hogy félig-meddig komolyan gondolja. Aztán váratlanul összejött Jákó Margittal, aki csak felugrott valamiért, korábban nem is ismerte Miklóst, de ott ragadt, ki se mozdult a lakásból vagy két hónapig. Ez persze nagyon rosszul esett, Miklóshoz nem mehettem fel többé, de rendszeresen találkoztunk azon a félig-meddig titkos házi szemináriumon, amelyet Borza szervezett. Az összejövetelek után vagy Miklós kísért haza, vagy én kísértem el őt. Aztán Miklós lakásában volt valamilyen kulturális rendezvény, közben már beállt a nyár, egészen rövid szoknya

volt rajtam, egy vékony trikó, talán a szerelmi bánattól a szokásosnál is soványabb voltam. Láttam, hogy Miklósnak elakadt a lélegzete, amikor meglátott. Ekkor nevezett először őzsutácskának. A gimnáziumban Zsiráfnak hívtak, mert magas és sovány voltam, nem szerettem, hogy zsiráf vagyok, az őzsutácska hihetetlenül jól esett. Persze aztán rájöttem, hogy Miklós könnyen mond olyan szövegeket, amelyekről sejti, hogy jól esnek a megcélzott nőnek. Hamarjában azt is elmondta, hogy Margit, mihelyt túl van az államvizsgáján, elköltözik, a kapcsolatuknak vége. Néhány nap múlva egy eszpresszóban találkoztunk, megbeszéltük, hogy ott folytatjuk, ahol április végén abbahagytuk. Nagyon szeretné, mondta Miklós, ha elmennék vele Balázshoz, ott lesz Valló Éva is, akiről korábban is beszélt nekem. Ha nem lenne komoly, hogy hamarosan szakít Margittal, bizonyára őt akarná elvinni Balázshoz. Nyilvánvaló volt, Miklósnak fontos, hogy engedjek neki.

Ezért is mentem bele, nem nagy lelkesedéssel, hogy vele menjek. Itthon tettem-vettem, húztam az időt, reménykedtem, hátha történik valami, és mégse kell elmennem. Miklós úgyis mindig késik, nemegyszer vártam már rá, biztos még ő sincs ott a Felszabon. De persze ott volt, ezúttal nem késett, viszont nem is tett szemrehányást, láthatólag kerülni akarta a konfliktust. Egy üveg bor volt nála, mintha valami rendes vendégségbe mennénk. Évára kíváncsi voltam, bár amiket Miklós mondott a szőrös lábáról meg a nyúlós beszédéről, az nem tette különösebben vonzóvá. Balázs fürdőnadrágban nyitott ajtót, ilyen fecskét a Palatinuson hordtak, tíz évvel ezelőtt. A fürdőszobán keresztül mentünk be a szobába, Balázs visszabújt az ágyba Éva mellé, lehetetlennek látszott, hogy még ketten odaférjünk melléjük a keskeny ágyba. Ittunk egy korty pálinkát, aztán nem akartam húzni az időt, vagy pláne kéretni magam. Éva egyébként rokonszenves volt, Miklós eltúlozta a nyúlós hangot. Inkább az tűnt fel, milyen vastag szemüveget hord, amikor levette, tétova lett a pillantása, nyilvánvaló volt, hogy nagyon rosszul lát. Kiderült, ő is ott volt az áprilisi házibulin, de akkor nem figyeltem föl rá. Gyorsan levetkőztem, bebújtam az ágyba, Éva lábtól feküdt, hogy jobban elférjünk, mellébújtam. Közben Miklós is levetkőzött, nyilván úgy képzelte, hogy engem kezd simogatni a szokásos módon, hogy belejőjek a dologba, aztán átad Balázsnak. Nekem azonban hihetetlenül jól esett összesimulni Évával, nem volt szükségem semmiféle szoktatásra. Éva felemelkedett, fölém hajolt, szájon csókolt. Átöleltem, élveztem, hogy a nyelvét a számba dugja, viszonztam, szokatlan gyönyörűség volt csókolózni vele. Láttam, hogy

Miklós integetni próbál Évának, nyilván attól tartott, hogy Éva ráme-nőssége megriaszt. Éva azonban nem vette észre Miklós integetését, vagy nem törődött vele, érezte, hogy nekem jól esik, amit csinál. A szájába vette a mellemet, szopogatta. Az én mellem elég tömött, kifejezetten jól esett, hogy Évái lágyabb, be tudtam szívni a szájamba. Aztán kölcsönösen simogatni kezdtük egymás punciját, mindketten nyomban megtaláltuk a másik csiklóját, egyszerre élveztünk el. De még nem akartuk abbahagyni, láttam, hogy a két pasi dermedten és irigykedve néz bennünket, folytattuk a csókolózást, a simogatást. Tudtam persze a pornókból, hogy a lesbikus érintkezés betetőzése a kölcsönös nyalás, de ehhez nem volt kedvem, és úgy éreztem, hogy Éva sem igényli. Jól megvoltunk azzal, hogy kézzel simogattuk egymást, most már lassabban, mint az első alkalommal, két ujjal benyúlva egymásba. Másodszor is elévítettünk. Nekem egyszerre Eszter jutott az eszembe, számtalanszor láttam a vékony, törekeny testét ágyban, hálóingben, mindig szégyelltem, hogy annyival nagyobb vagyok nála, a vállamig sem ért. Miközben a hüvelyem összerándult, Esztert láttam, az ő puncijába szerettem volna belefúrni a számat, a nyelvemet. Rájöttem, amit érzek, az nem barátság, szerelmes vagyok Eszterbe. Lenyugodtunk Évával – ez az, amire mindig vágytam, ez a lány érintés – mondtam. – Hányszor álmodtam, hogy lányokkal vagyok, de aztán szégyelltem magam, igyekeztem elfelejteni az álmaimat. Miklós elégedetten, boldogan nézett rám, tudtam, hogy szakítani fog Margittal, együtt maradunk. Még az is átvillant az agyamon, hogy Miklós voltaképpen nő szeretne lenni, lesbikus nő, ezért szaladgál annyit a nők után, ezért akar minden nőt lefektetni. Évával úgy éreztük, azért a pasiknak is jár valami, lefeküdtünk Balázssal és Miklóssal is, menet közben váltottunk, mindenki megkapta a magáét, elégedetten, jókedvűen mentünk haza a kora nyári éjszakában. Kíváncsi vagyok, hogy lesz tovább. Lesbikus aligha leszek, meg akarom tartani Miklóst, gyereket szeretnék. Miklós biztosan örülne, ha biszexuális lennék, szeretné, ha közös kalandjaink lennének. De vajon biszexuális vagyok-e, vagy „csak” beleszerettem Eszterbe?

Mitokondriális Éva

(Judit feljegyzése 1987-ből)

Vasárnap este van, a gyerekek már alszanak. Délelőtt heverésztünk az ágyban, a gyerekek a tévét nézték, vagyis hagyták, hogy egy kicsit to-

vább aludjunk. A rádió új tudományos eredményekről beszélt, az amerikai *Time* egy cikkét ismertette. A genetikai kutatások azt a feltételezést valószínűsítik, hogy valamennyi ember, aki ma a földön él, egyetlen ősanától származik. Az ismertetés az eredeti cikk alapján mitokondriális Évának nevezte ezt az ősanát, aki ötven- vagy százezer évvel ezelőtt Afrikában élt, a Szaharától délre. Ellentétben az egyetlen ősanával, ősapa valószínűleg több is volt, az ősanya gyerekei több férfitől is származhattak. A hazai kommentátor erőteljesen hangsúlyozta, hogy a tudományos feltételezés, ha a további kutatás alátámasztja, egyáltalán nem a bibliai teremtéstörténetet igazolja. Ez a kötelező vörös farok nem érdekelt. De ahogy a rádiót hallgattam, furcsa izgalom fogott el, amely nem következett a tudományos ismeretterjesztő előadásból. Egészen különös érzések kavarogtak bennem. Elképzeltam az ősanát, de egyáltalán nem olyan finom hölgynek láttam, amilyenek Lucas Cranach festette Évát az Édenkert almafája alatt. Egy hatalmas ősasszony jelent meg előttem, izmos karokkal, erőteljes lábbal, akinek ölérért és öleléséért kétségbeesetten versengenek az esendő férfiak. Számomra azonban az ősnő egyáltalán nem volt félelmetes. Ellenkezőleg, védelmet kerestem és találtam a közelében, olyan kicsinek, olyan törékenynek éreztem magamat mellette, amilyenek Esztert láttam magam mellett, sok évvel ezelőtt, amikor nem tudtam többé eltitkolni, hogy szerelmes vagyok belé. Ahogy az ősnő átölelt, ahogy magához szorított, kívánni kezdtem, arra vágytam, hogy csókoljon meg, hogy simogasson mindenütt. Már rég nem éreztem ilyet, valaha, régen, megkívántam nőket, tudtam, Miklóst mennyire izgatja, ha nőekkel csókolózom, ha látja, vagy ha csak elmesélem neki, hogy élvez el egy nő a simogatásomtól. Emlékszem egyszer egy régi barátnőjével, Mártival feküdtünk az ágyban, tudtam, hogy Miklós sokáig fűzte, hiába. Aztán sok szerelmi csalódás után engedett Miklósnak. Csakhogy közben már ott voltam a képen én is, Márti el akarta foglalni a helyemet, ezért ment bele a hármas szexbe is. Tudtam, hogy gyűlöl, annál izgalmasabb volt örömet okozni neki, simogattam a szokatlanul nagy és még nagyobbra duzzadó csiklóját, szenvedélyesen mélyre dugtam két ujjamat a hüvelyébe, éreztem, ahogy a rándulások összeszorítják az ujjamat. Nem kellett megjátszanom magam, a versengés és a gyűlölet az én élvezetemnek sem állta útját. Miklós a másik szobában az íróasztalnál ült, és dolgozott, valami sürgős munkája volt. Az ajtó a két szoba között nyitva volt, az ágyra nem láthatott oda, de hallotta a nyögéseket, sikoltásokat. Kíváncsi voltam, meddig bírja, mikor csatlakozik hozzánk. Elég sokáig

bírta, de kétlem, hogy közben figyelni tudott a szövegre, amin dolgozott. De mindez régen volt, ahogy a lányaim kinőttek a kisgyerekkorból, és kamaszodni kezdtek, elhalványult bennem a nők iránti erotikus érdeklődés, még az emlékeimet is eltemettem, Miklós nagy bánatára. Csak most bukkantak újra elő, ahogy megjelent előttem a látomás, az afrikai ősnő. De aztán ez a kép is változott, már nem azt éreztem, hogy az ősz-Éva átölel, hanem azt, hogy fölegyenesedik, és lepillant a völgybe, ahol emberek hatalmas tömege nyüzsög, mind a gyermekei, unokái. Magam előtt pedig egy kisebb csoportot láttam, az én gyerekeim unokáit és dédunokáit. Ebben a pillanatban azonban fájdalom nyilallt belém: eszembe jutott az a szörnyű álmom, amelyet a házassági válságunk idején álmodtam. Gergellyel, a váratlanul támadt szerelmemmel kempingezni mentünk a Tisza-tóhoz, Miklós maradt a gyerekekkel. Talán a rossz lelkiismertem volt az okozója, de az egyik hajnalban lidérces álomból riadtam fel. Azt álmodtam, ötvenéves koromban kiderül, rákom van, hamarosan meg fogok halni. Igyekeztem elfelejteni az álmot, azzal nyugtattam magam, hogy az álmok a múlttól szólnak vagy a jelenről, nem a jövőről. De azért időnként előtolakodott a tudatom mélyéről a sátorban átélt rettegés. Most, hogy az utódaim sorát láttam magam előtt, megint belém villant a félelem, már csak hét évem van hátra az ötvenedik évig. Ha az álom mégis jóslat, akkor nemhogy a dédunokáimat nem fogom látni, az unokáim születését sem érem meg.

Ideges tárcsázás, csattanós pofonok

(Miklós visszapillant)

Régóta nem voltunk együtt házibuliban. Judit élete a gyerekek körül forgott, egy darabig úgy tetszett, a társasági életből elég a számára annyi, hogy babaszúrokat rendez, vagy ő viszi a gyerekeket babaszúrokba. Majdnem öt év szünet után Judit visszament a munkahelyére, éreztem, hogy feltámad benne a régi nyugtalanság, emberekre vágyik, kapcsolatokra, talán kalandokra. Ahhoz képest, hogy farsangi bulit hirdettek, a lakásban, ahová megérkeztünk, nem voltak sokan, az egyik szobában Herba Mari táncolt egy fiúval. A cipőjét lerúgta, a szokásos gönc volt rajta, férfinadrág és kinyúlt pulóver. A tánc és a táncpartnere láthatólag untatta. Feszült volt, bosszantotta, hogy Balázs, akivel megbeszélték, hogy a bulin találkoznak, nincs sehhol. Judit csak futólag ismerte Marit, de tudta,

hogy én régóta ismerem, és azt is elmeséltem, hogy amióta Balázssal él, többször is voltunk együtt hármásban. Felcsillant a szeme, táncolni hívta Marit. A fiú, akivel Mari addig táncolt, eltűnt a félhomályban. Rettentően kíváncsi voltam, mit mondhatott Judit Marinak, hogyan kezdte fűzni, de hiába faggattam, azt állította, semmire sem emlékszik. Persze lehet, hogy nem is mondott semmit, én sem emlékeztem rá, hogy beszélt vagy suttogott volna valamit Mari fülébe. Azt azonban a távolból is éreztem, Judit tánc közben úgy ölelte magához Marit, hogy az érezze, hiába a szinte taszító ruházata, táncosának minden érzékszerve felragyog attól, hogy átfogja a vállát, hogy hasuk, combjuk egymáshoz szorul, hogy az ajka ujnyira sincs Mari ajkától. Amikor egy pár pillanatra abbamaradt a zene, Judit rám pissegett: – Mindhárman hazamegyünk hozzánk. Mari azonban még mindenáron fel akarta hívni Balázst: nem azért, hogy engedélyt kérjen, hanem, hogy csatlakozzon ő is. A háziak megmutatták, hol a telefon, Mari tárcsázott, de a kagylót, mint várható volt, nem vette fel senki. Balázs, hisz jelezte is, hogy valamit el kell intéznie, nem volt otthon. Különben is híres volt a sajátos időszemléletéről. Előfordult, hogy délre mondta a jövetelét, de éjfélkor érkezett meg. Abban viszont mindenki biztos lehetett, hogy ahová ígérte, oda el is megy. Mobiltelefon akkor még nem létezett.

Ahogy hazaérkeztünk, Mari megint telefonálni akart. Szerencsére a lakásban két készülék is volt, a második eléggé távol a gyerekek szobájától, nem kellett attól tartani, hogy Mari ideges tárcsázására a gyerekek felébrednek. Az újabb sikertelen kísérlet után Mari még nyugtalanabban jött vissza, Balázs rossz néven fogja venni, hogy nélküle belement egy szexpartiba. Judittal felváltva erősködtünk, majd tanúsítjuk, Mari mindent megtett, hogy odahívja Balázst, a szorongás Mariban mégsem oldódott. Láttam, hogy Juditnak kezd elege lenni Mari nyavalygásából. Mégis egyszerűbb volt megtenni, amiért összejöttünk, mint kihátrálni belőle. Levetkőztünk, lefeküdtünk a hall szokatlanul széles ágyára. A jövő csoportsexére gondolva csináltattam ilyen, két méternél is szélesebb ágyat: épp odaillt a sajátos alakú, a lakás hajdani ebédlőjéből átalakított ablaktalan hall rövidebb falához, ahol valaha a zongora állott. Juditot az is nyugtalanította, hogy a gyerekek netán mégis felébrednek, és átmasíroznak a hallba. A helyiség kulcsa régen elveszett. Hiába voltak hát a praktikák, hiába a simogatás, a csókolózás hármásban, az izzás,

amelyet Judit és Mari tánca közben még a távolból is érzékelttem, nem tért vissza. A szex mindhármunknak jó volt, de ahogy a légzésünk üteme visszazökkent a szokásosba, mindhárman éreztük, hogy a csoportszex varázsa, amelyben összeolvad a mozi káprázata és az orgazmus gyönyörűsége, elmaradt. Judit bosszúságát csak fokozta, hogy Mari ismét elment telefonálni, ezúttal anyaszült meztelenül. Bosszúságát az is jelezte, hogy meg sem várta Marit, átment a másik szobába, lefeküdt a saját ágyába, és nyomban elaludt. Én általában jóval később fekédttem le, mint Judit, szerettem az ágyban olvasni, így jobbára külön aludtunk, én a hallban, Judit a nappalinak nevezett szobában.

Marinak reggel sikerült elérnie Balázst, nyomban elmondta, mi történt. Balázs, mint Mari számított rá, éktelen haragra gerjedt, árulónak nevezte Marit is, Miklóst is, Marival vége a kapcsolatuknak, Mari majd mondja meg, mikor és hol veszi át a nála maradt holmiját. Marinak nem volt hová mennie, különben is hozzá volt szokva a csöves élethez, ott maradt hát nálunk. Ennek a gyerekek örültek, Mari rajzolt nekik, kacs-karingós, maga kitalálta meséket mondott, énekelt. A gyerekek hamar eltanulták a dalokat, és egyre csak fújták az állítólag francia eredetű nótát a lusta királyról, aki egész nap csak aludt.

Amíg a gyerekek óvodában, iskolában voltak, Mari csak Balázs telefonját várta, lerajzolta a szobákat, a bútorokat, csendben szenvedett, és valami szórakozáson törte a fejét. Ha összeveszít bennünket Judittal, ha féltékenyvé teszi Juditot, már szórakoztatóbbak lesznek a nálunk töltött napjai. Ebben volt tapasztalata, egyszer már beköltözött egy házaspárhoz, és sikerült is megzavarni a házasságukat. A férfi, András György, újságíró volt, túl az ötvenen, művelt, kedves, de idétlenül kövér ember, örökösen sértődött és bizonytalan, mert kollégái éreztették vele, hogy besúgónak tartják. A halála után kiderült, hogy valóban besúgó volt, önként vállalta a feladatot, hogy leleplezze a nyilas összeesküvéseket. Az egyszerűség kedvéért a népi írókat is nyilasoknak tekintette. Csakhogy ezek András Györgyöt a zsidó származása és harcos urbánussága miatt eleve besúgónak tekintették, nem álltak vele szóba, vagy elhallgattak, ha a közelükbe került. Így kénytelen volt a zsidó barátairól jelenteni, akikkel jobbára egyetértett. A felesége, kései házasság, jó húsz évvel volt fiatalabb nála, sikertelen színésznő. Kovács Ilona lazán Balázs társaságához tartozott, Balázs pedig fűtötte benne a tévhitet, hogy az ellenzéki nézetei miatt nem kap szerepet. A párt leginkább a páros sértődöttség tartotta össze, de szembe is fordította őket egymással: kölcsönösen szégyellték a

másikat a saját társaságuk előtt. Mari ráhajtott Ilonára, Ilona pedig úgy érezte, ezzel a kapcsolattal társadalmilag is magasabb szintre emelkedik: jobban ragaszkodott tehát Marihoz, mint amennyire az érzékei diktálták. Mari pedig elhatározta, látványosan érzékelteti az öregedő, kövér férjjel, hogy a felesége belé szerelmes, a férfival viszont nem fekszik le. Úgy élt együtt a házaspárral, hogy szenvedélyesen szexelt Ilonával, ezt György hallhatta, de ha akarta, éppen láthatta is, ha ellenben be akart szállni, a két nő együtt kergette el. Marinak jól esett volna, ha nálunk megismételheti ezt a mutatványt. Judit azonban már az első este kimutatta, Mari nem olyan fontos a számára, a tánc közben felkavargó szenvedély Mari telefonátvitelénél elpárolgott. A következő éjszakákon Marival aludtam, részint azért, mert a hallban volt a megszokott helyem, részint udvariasságból, mert nem akartam az amúgy is sértődött vendégünket magára hagyni, részint pedig azért, mert azt reméltem, hogy Judit mégis csatlakozni fog hozzánk. Erre azonban nem került sor, Judit nem lett féltékeny, tudta, nem kell attól tartania, hogy beleszeretek Mariba. Marival fél éjszakán át beszélgettünk, ezek a beszélgetések érdekesebbek voltak, mint a rutinszerű szeretkezések. Nem mondhatni, hogy ömlött belőle a szó, de a kérdéseimre adott elharapott válaszaiból is fordulatos kép bontakozott ki lengyel pasikról vagy a bolgár rendőrség fogdájában töltött éjszakákról. Ahogy a rendőrségről meg a fogdáról beszélgettünk, elmondtam, hogy kisgyerekkorom óta egy komolyabb pofont kaptam, 1957 őszén, amikor a hónapokkal korábbi röpcédula-terjesztés ügyében kihallgattak. Fájni nem fáj, sőt kifejezetten jól jött, mert véget vetett a belső megingásnak, amelyet a „Miklós, mi nem akarunk rosszat magának”-stílusú nyájaskodások idéztek elő. A zárkatársaim, akik között politikai nehézfiúk is voltak, legyintettek a pofonra: – Az Andrássy út 60.-ban az volt a pihenés, amikor pofoztak – mondta az egyikük. A pofonról a szadizmus és mazochizmus témájára terelődött a beszélgetés. Elárultam, hogy mindkettőre van bennem hajlam, de csak lelki kínokat tudok okozni és elszenvedni. Egy barátnőm egyszer azt találta ki, hogy kötözzem meg. Megtettem, de semmi különösebb izgalmat nem éreztem, csak attól szorongtam, hogy képes leszek-e normális csomót kötni a fürdőköpenyem övéből, s aztán képes leszek-e kibogozni a csomót. – Keverjünk le egymásnak pofonokat kefézés közben – ajánlotta Mari, nyilván már rettenetesen unatkozott. Bólintottam, a következő pillanatban kaptam is egy hatalmas frászt Maritól, talán benne volt az indulata ellenem meg a szorongása, hogy Balázs tényleg otthagyja. Most én követ-

keztem. – Nem is gondoltam – mondta Mari elismerően –, hogy ekkora pofont tudsz adni, mindenki úgy tudja, hogy gyenge pasi vagy. Később a hollywoodi Guinness Múzeumban láttam a pofozkodás világrekordereit: valamikor még az 1930-as években két szovjet ember harminchat órán át pofozta egymást. Ha jól emlékszem, fejenként 6500 pofont adtak egymásnak. A pofozkodással elszórakoztunk még egy darabig, csak a szex nem lett tőle se jobb, se izgalmasabb. A negyedik napon Balázs telefonált, Marit kereste. Pár percig beszéltek, aztán Mari összekapkodta a holmiját, és eliramlott, mint egy megiasztott nyúl. Sejtettem volna, hogy a néhány pofonnal nincs letudva a sérelem.

© Fortepan, Urbán Tamás

Karafiáth Orsolya

LIKE A HURRICANE

(Sosem ér véget)

A Nagy Vihar aznap délután tört ki,
mikor újra szerelmes lettem
a harminc évvel ezelőtti Bryan Ferrybe.
„Hú, de izgalmas! Ez jel, értem is, nekem szól.”
Ezt gondoltam a védett házban, a sziklán.

Neil Youngé az eredeti verzió,
de a Bryan-é robban, pusztít, betör.
A hatméteres hullámok. A gekkók sikolya.
A homokba csapódó, félérett kókuszdiók.

Jön majd valaki, és engem is elragad!
Nagy Történet lesz, sorsfordító!
Megváltozik minden, az lesz az élet, gondoltam,
épp mikor egy hatalmas villámtól
beroskadt a mellettem lévő bungaló.

Izzott a színpad az utolsó turnén, lángolt,
és tudták mind, soha többé nem lesz hasonló.
Nem is lett. Bryan nem sokkal a koncert után
megnősült, és feloszlott a Roxy Music.

(A sztori)

Joe az úton szedett fel, cigiért mentem,
őrült vagyok mondta, ebben az esőben!
Aztán csak ültünk a bárban. Másnap is.
Nem egy Bryan. És tessék. Érthetetlen.

Hozzám ér, nem ér, nem is beszélünk,
aztán mosoly, ez hat, régi történetek.
Minden elmúlt, kezdődik más, ugyan már.
A pillantások! Villám! Velem, veled.

„A szerelem túlértékelt és unalmas.
A szerelem az reggeli, ebéd, vacsora.
A szerelem olyan, hogy te is lehetnél.
Te vagy. Nem is. Csak a vihar miatt.”

Néztük Joe-val az összeomlott bungalót.
Ha majd eláll, együtt megnézzük, belül milyen!
Nevettem, mint aki boldog.
Pedig tudtam, megint beérem ennyivel.

MEGINT

„Mindig a partról beszélek, onnan,
ahol egyértelmű a bekent háta egyencsillogása.
Nem hagyatkozom a hullámokra soha.
Bennem az apró kövek kényelmes egymásutánja.”

Így beszélek, mert így fegyelmezett.
Az erő vonzó, az erő magnetikus, az erőm egy akarnok.
Kell az erős beszéd, ismétlem, sulykolom.
Hidd el! Mondom újra, újra. Míg meghalod.

(„Ha meghallottad, kérlek, inkább ne értsed.
El akarok gyöngülni! Süllyedni!” Ezt halld belőle.
Ez is erős hang, elég öblös, elég mély, ugye?
Ne segíts. Magamtól nem megy úgyse.)

Közel, közelebb, hogy jobban lássalak.
Féltékeny ellenfény, hátráltat, lefog.
Bár világos: erő az is, mi visszatart.
Nincs új a vágyban. Csodálatos.

Itt a szerelem! Ilyen, felismerem.
A víz vibrál a lázas planktonoktól.
Összesodródtak, de mindegyik külön ragyog.
Elfordulok, nehogy szépségük megbomoljon.

© Fortepan, Urbán Tamás

Mesterházy Balázs

nem nyeresre váró verseny

Talán fel lehetne az egészet úgy is fogni,
hogy ez nem egy nyeresre váró verseny, és hogy
ki menyire jut, ahhoz csak igen vékony
fogódzót nyújthat néhány poszt meg lájk meg a holmi

sportesemények mentén kézenfekvően levonni
kívánt hasonlóság. Viszont az életben pont
az „a mihez képest” a leginkább illékony,
amire tartva a célt meg lehet határozni

egyáltalán. Saját, lezárt életek híján
pedig nem marad más, csak a másikat figyelni,
hogy hol a vonal, ott még jó és szögmérővel

mérni meg ama eltérés fokát, még bízván,
adódik annál jobb, mint sérülten elismerni,
hogy az élet néhány milliméteren dől el.

KEVESEBBJEIM (1)

(1)

Még azok a hangok pattognak a falak között, amiket együtt hagyunk ott, vagy hallgattunk el. Még nem jutottak ki a házból.

(Az asztalt, csak ahogy azt az ilyesmik után a reggel hozni szokta, az üres üvegekkel, biztonságból azért még lefényképezem.)

Ki tudja, mikor lesz megint hazatalálás.

(2)

Méricskélünk Mester, persze, hogy méricskélünk.

Mindenki méricskél. (Ha most nem is, akkor egyszer, majd.)

Hogy mégis mennyire lett ez jól meg, vagy van. elrontva.

Nyerhető-e még ott hátul valami. Persze, hogy fut az alapmatek.

(Egy ilyen elkötelezett leltározás során a hiányzó dolgokra könnyedén kezdhettek úgy gondolni, mint amik akár lehettek is volna.)

(3)

Tegnap óta tudok rólad megint. (Csak egy pár sor, amit írtál, rövid üzenet volt) egy hegedű, meg egy gitár (most nincsen zongora), a tenger a lábamnál zörög. az ismerős fröccsök helyett kértem egy martini-gin koktélt. (arccal a pultnak is van, úgy látszik, idegenség) telihold van, szomorú, de helyén.

(4)

Precízre lettem kiszámolva, sok fölösleg már biztosan nincsen bennem.

(Semmi lötyögés, nincsenek könnyű távok, sokat nem adhatok le.)

Ha még valamit elvesz belőlem a véletlen, azt hiszem olyasmivé válok, amit már egyikünk sem akar és nem is ismer. (egy ilyen feszesre húzott szerkezetben bármit mozdítanak is el, megérzi.)

NAPOZÓ

A déli, meg a koradélutáni meccsek sokszor nem is látszanak rendesen. A pálya egyik fele sötét, más részeken viszont tobzódva szalad szét a nap. Amikor a labda kigurul a fényre, hirtelen elveszítem (csíkokban fog, „ebben a nagy változékonyságban nem biztos, hogy mindig téged találalak el”). Ha pedig az árnyékba megy az indítás, akkor az a baj. „– Nem lehet mindig minden centivel együtt menni, (léptem, aztán nyomon) átállni. Kell egy, legalább némiképp stabil fényviszony, amire ráhagyhatom a kamerát.” (így mondtad. talán majd a második félidőre az a napsütötte sáv is lehúzódik a vonalon túlra.) „– Mindegy ám, hogy mennyi a fény, csak ha mozogni kell a pontok között a változás túlságosan hirtelen vagy éles ne legyen, onnantól megoldható. Az már csak megvilágítás kérdése.” (Eszembe jut sajátos lendületem és hogy a 19 óra a legjobb idő. Már lehet szeretni, ami megvolt, de ki lehet tartani még a szélre. Sok van még a hajnalig. Ez most az a játék, hogyha feljön a Nap, akkor vége.) „Amúgy a góloknak majdnem a fele abba a kapuba szokott menni (kézzelfogható esély), amelyik nem is igazán jól látszik.” (De attól, persze, még ér.)

szövegben vendég

Az én dolgom, az én drogom,
tolom, ahogy akarom, futtatom,
ismétlem, másolom és újra
szétszedem. (ott sütkérezem
a sosemvolt nyarakban, jól
emlékszem, ahogy kint állok,
behúnyt szemekkel a fényben)
nem tétlenkedem.
(Ez csak szöveg. nem
a saját vegyületem.)

Ez az én drogom, ha kell
lopom és úgy tolom magamba,
ahogy nekem tetszik. körülöttem
(„Mr. M., can U hear my voice?”)
szétdobálva a szavak. („nem lélegzik.”)
rendetlen vagy. („megint”
így marad.)

Ez az én dolgom, már nem
tudom, honnan szedtem: (inkább: loptam.
megfogadtam ugyanis, hogy lecsökkentem
az 'e' betűs szavak számát)
„Nem jól alszik? Fáradtan ébred?
Változtasson az életén!
Válassza álmai matracát!”
Lekattintom. („Mi volt a baj vele?”
Kitakarta, ahogy éppen lerogyok
(sikerült. lecsökkenteni.) egy tömegesen
személyre (úgy tűnik, akkor mégse’)
szabott ágy horizontja alá.)

SZIGETELÉS

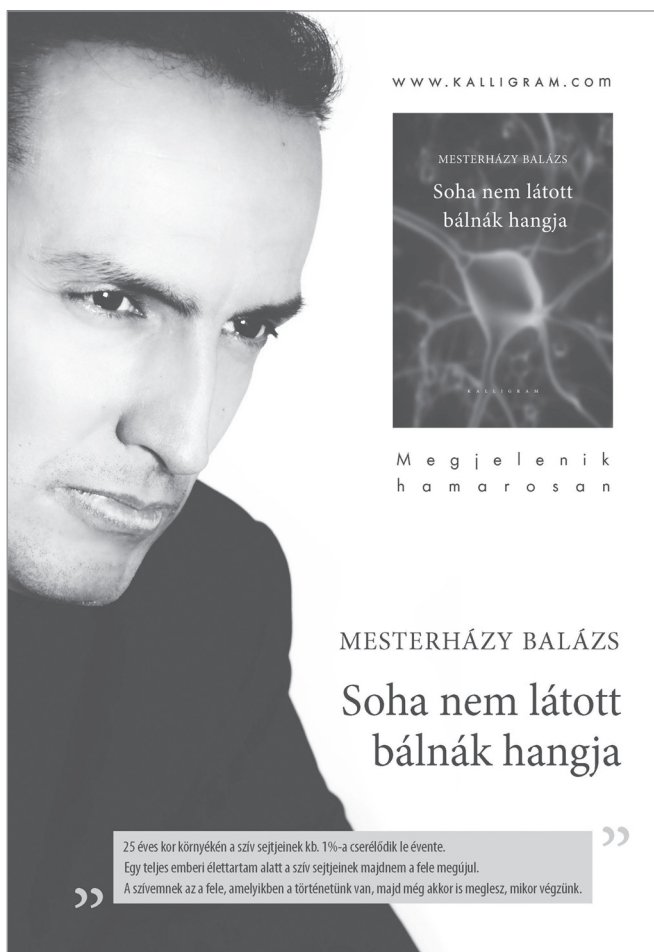
Minden, ami egynél több elemből áll, mozog.
A repedések, hézagok tömítéséhez speciális tömítőanyagot
kell használni. (Az általános tömítőanyagok, az úgynevezett
„oda bármi jó lesz” rugalmassága nem elegendő az elemek
nagyobb mértékű mozgásainak kiegyenlítéséhez.)
Mivel a külső hőmérsékleti változásoktól és az időjárási
tényezőktől a házfal véd meg, igen fontos a megfelelő szigetelés,
hogy a belső térbe ne jusson be a víz és a hideg és a zaj.
(Ha a szigetelés nem megfelelő minőségű, vagy meggyengül,
nagyon hamar szembesülünk az elmaradt munka,
vagy a károsodás okozta hiány kellemetlen hatásaival.)

A fából készült házaknál a rönkök, a gerendák az idő múlásával összeszáradnak.

Az addig tökéletes illesztések megnyílnak és hézagok, rések, repedések képződnek.

Ezeken keresztül csapadékvíz és bogarak jutnak be a házba, az huzatosná és instabillá válik.

A testen keletkező repedések lehetővé teszik, hogy abban megtelepedjenek a rovarok és a gombák (az utólag keletkező rés belsejébe a favédőszerek pedig már csak nehezen, vagy egyáltalán nem jutnak el), jelentős mértékben csökkentve ezzel az abban élő élet minőségét és megrövidítve egyben a ház élettartamát.

WWW.KALLIGRAM.COM

MESTERHÁZY BALÁZS
Soha nem látott
bálnák hangja

KALLIGRAM

M e g j e l e n i k
h a m a r o s a n

MESTERHÁZY BALÁZS
Soha nem látott
bálnák hangja

25 éves kor környékén a szív sejtjeinek kb. 1%-a cserélődik le évente.
Egy teljes emberi élettartam alatt a szív sejtjeinek majdnem a fele megújul.
A szívemnek az a fele, amelyikben a történetünk van, majd még akkor is meglesz, mikor végzünk.

Szócs Petra

SZEPTEMBER 6.

Születésnapomra
levágatom a hajam,
és parókat készítek belőle Szent Györgynek.

Egy padsorból kilógó láb
hív be az őszi templomba.
Előttem némán imádkozó férfi,
elegáns, mint anya,
és kopasz, mint egy apáca.

Hogy lehet egy szép ember
ilyen csúnya hátulról?
Hogy lehet egy fűtött templomban
ilyen hideg a lába?

Még szűz, és már kopaszodik, mondják.
Jön a tél, és koporsóját betolják majd
a kanyarban, mint egy bobszánkót.

SZEPTEMBER 7.

G. Laci

Állt a sötét szobában,
mindenhez a fia segítségét kérte,
a kabáthoz, a dolgozathoz,
ha le kellett hajolni valamiért.

A haja még barna volt, vagy csak kucsmát viselt.
Azt mondta, szeretetét egy francia színházban lehet beváltani.
Álmában nem emlékezett a fia nevére,
Laciként jelent meg vagy G. Laciként,
egy várfalon sétált, és tudott repülni.

Homlokon fejelte egy benzinkútnál.
Mikor újra fejelni készült, a sofőrök
odatették a kezüket a fiú homlokára.

Mindig a fia segítségét kérte,
ha le kellett hajolni valamiért.
Furcsa gyerek, majdnem küklopsz,
mondta. Születésnapján megforgatom,
leteszem és felveszem.

ARANY JÁNOS SZÉPIRODALMI ÉS ESSZÉPÁLYÁZAT

A Szépirók Társasága és a 2000 *Irodalmi és Társadalmi havi lap* pályázatot ír ki Arany János bicentenáriumának tiszteletére.

Pályázni lehet *publikálatlan* irodalmi esszékkel és szépirodalmi alkotásokkal.

I. Esszétémák

1) *Arany János írói bátorsága*

A magyar irodalom forradalmár-politizáló szemléletében többször fogalmazódott meg bíráló Arany politikai szerepéről – legelősebben talán Ady Endre részéről; a harmincas években nagy vita volt Móricz és Kosztolányi között e kérdésben; a hetvenes években pedig Eörsi István újra erőteljes bírálattal illette a szerzőt. Kérdésünk: mit gondolhatunk ma e probléma kapcsán.

2) *Az eposz/elbeszélő költemény műfajának mai jelenléte*

Az utóbbi egy-két évtizedben meglepő módon és nem kis mértékben megsaporodtak a verses elbeszélő költemények (Juhász Ferentől Szálinger Balázsig); e műfaji különlegességnek szerepéről és súlyáról szeretnénk többet, mind műfajelméleti, mind történeti szempontból megtudni.

3) *Arany és a magyar irodalom ironikus-humoros vonulata*

Németh László nagyon elterjedt, nagyhatású véleménye szerint a tragikus magyar „sorsirodalomtól” távol áll a humor és irónia kategóriája, s a magyar irodalomnak minden ízében súlyosnak, mélynek és komolynak kellene lennie. Vajon hogyan állja ki e vélemény a történetiség próbáját (pl. Arany életművében), s hogyan viszonyuljunk egy ilyen véleményhez az utóbbi évtizedek erőteljesen ironikus irodalmiságának olvasta után?

4) *Mit tehetnek az írói barátságok és szövetségek?*

Az Arany–Petőfi írói barátság kapcsán kétféle megítélés tapasztalható a közvélekedésben: a barátság mindenben segít és kibontakozásra serkent – valamint: a barátság sokban akadályozza is az önálló eredetiség térnyerését. Vajon hogyan működnek az irodalom történetében és jelenében a nagy barátságok – segítőtleg vagy gátlólag?

Az esszék terjedelme 20–25 000 leütés között legyen.

II. Szépirodalmi alkotások – versben vagy prózában

Olyan irodalmi műveket várnánk el, melyek nem a hódoló ódák emelkedett hangnemével, hanem a parafrázisok, imitációk és paródiák gesztusával közelítenék meg az egyik legnagyobb magyar humorista költőnek tevékenységét.

A pályázatok beadása határideje:

2018. január 3. szerda éjfélig

Érdeklődni és a pályaműveket beküldeni ezen a címen lehet:

ketezer.palyazat@gmail.com

Egy pályázó csak egy pályaművet nyújthat be.

Pályázatok díjazása a két kategóriában:

I. díj: 200 000 Ft – 200 000 Ft

II. díj: 150 000 Ft – 150 000 Ft

III. díj: 100 000 Ft – 100 000 Ft

A pályázatok elbírálásában a Szépirók Társasága és a 2000 delegáltjai vesznek részt.

Eredményhirdetés 2018 februárjában, a Szépirók Társasága Arany-émléknapján. A legjobb, díjazott pályaműveket a 2000 fogja közölni.

© Fortepan, Urbán Tamás

Kedves Hű Olvasónk, a 2000 újraindul!

Elyert NKA-pályázatunk szerint Hűségese Olvasóink három évig biztosan olvashatják cikkeinket. Kapható lesz a 2000 az Írók Boltjában, a Magvető Cafében. Terjesztetni fogja lapunkat a Lapker, így megvásárolhatják az újságárusoknál.

De ha előfizetőnk lesz, évi 7000 forintért a postaládájában landol 11 lapszám.
Fizessen elő! BANKSZÁMLASZÁMUNK:

K&H Bank Zrt., 10201006-50165757-00000000

Vagy ha könyvesboltja, bolthálózata, egyetemi kávézója vagy csak ötlete van, hol várják szívesen lapunkat, jelentkezzen lapunk terjesztőjének, kvázi-terjesztőjének a ketezer.lap@gmail.com címen.

Minden ötletet örömmel veszünk!
Köszönjük, ha továbbra is velünk tart!

a 2000 szerkesztői

A költői szó antinómiája

Kedves Hallgatók!

Előjáróban egy tökéletesen hétköznapi tapasztalatot idézek fel. Mindannyiunkkal megesett már, hogy egy hirtelen érzés kifejezéséhez, legyen az öröm, harag vagy akár meglepettség, nem találtunk szavakat. Ilyenkor az általános szabály szerint háromféle módon reagálunk. Az első reakciónál növeljük a hang intenzitását, míg az egészen addig torzulhat, hogy artikulált szavak helyett csupán artikulálatlan kiáltást hallatunk. A másodiknál csökkentjük a hang intenzitását, míg az egészen addig torzulhat, hogy a szavak már nem hallhatóak, extrém esetben akár teljesen elhallgatunk. A harmadik reakció folyamán olyan kifejezéseket igyekszünk mondani, mint hogy „erre nincsenek szavak”, „elállt a szavam és a lélegzetem”,

---

Pór Péter egyetemi előadása.

azaz abszurd állításokat teszünk, hiszen szavakkal mondjuk, hogy nem találunk szavakat. Mostanra már önök is vélhetően felsimerték, hogy mindhárom reakció önellentmondásos, mivel magát a szólást, magát a szót teszi kétségessé, és kiáltáshoz, csendhez vagy abszurd állításhoz vezet.

Noha ez az antinómia általában az emberi beszéd belső sajátossága, a hétköznapi használat során gyakran megfeledkezünk erről. A költői szó megalkotásakor azonban nagyon is jelenlévő, egzisztenciális, sőt olykor épp a műalkotás tárgyát képezi. Előadásomban erre az antinómiára a legélesebb megnyilvánulásában világítok rá, amikor is a lírai alkotás épp ezt az antinómiát jeleníti meg.

Előadásom tehát két részből áll. Elsőként megkísérlem megragadni ezt az antinómiát, akként, ahogy az a költői szónak, sőt minden emberi szónak a belső sajátossága. A má-

sodik részben sorra veszek néhány idézetet, az első 1796-ból, az utolsó 1940-ből származik. Olvasásukkor lehetetlen lesz nem felismernünk, milyen állhatatossággal és éleslátással ragadta meg egy sor kiváló költő egyazon antinómia különböző aspektusait. És jutottak el mindnyájan (az egyetlen, anakronisztikus magabiztosságú költő, Victor Hugo kivételével), ki-ki a saját maga megközelítésével, különféle végérvényes formulák megfogalmazásához – amelyek viszont mindannyiban egységesen sajátosak is, hogy a meghatározhatatlant, a felfoghatatlant kell visszaadniuk, megragadniuk.

Először is megkíséreljük tehát körvonalazni magát az antinómiát. Elsőként is egy költői szöveghez folyamodunk, mindenesetre egy olyan szöveghez, amely azt a mitikus kort idézi, amikor is az ősi emberi szó és az első költői szó még egy és ugyanazon szó volt. Idézek néhány sort a Bibliából, amelyek egy emblemikus eseményt beszélnek el, mégpedig az apostolok szavának széjjelhasadását a néhány héttel korábban megfeszített és eltemetett Jézus megjelenésekor.

És mikor a pünkösdi napja eljött, mindnyájan egyakarattal együtt valának. És lőn nagy hirtelenséggel az égből mintegy sebesen zúgó szélnek zendülése, és eltélt az egész házat, a hol ülnek vala. És

megjelentek előttük kettős tüzes nyelvek és üle mindenikre azok közül. És megtelének mindnyájan Szent Lélekkel, és kezdenék szólni más nyelveken, a mint a Lélek adta nékik szólókat. [...] Minekutána pedig ez a zúgás lőn, egybegyüle a sokaság és megzavarodék, mivelhogy mindegyik a maga nyelvén hallá őket szólni. [...] Nemde nem Galileusok-é ezek mindnyájan, a kik szólnak? [...] halljuk a mint szólják a mi nyelvünkön az Istennek nagyságos dolgait.

*Apostolok Cselekedetei, 2,1–11.,
Károli Gáspár fordítása*

Vegyük észre a leírt esemény lényegi és égbekiáltó antinómiáját annak egyetemes jelentőségében. Jézus földi életútja során kizárólag szavakon keresztül létezett (gondoljunk a tanításaira, vitáira, paraboláira és a legnagyobb csodájára is, a csodára, amikor Lázárt a szavak erejével támasztotta fel); miképpen szavakkal szűnt is meg létezni (gondoljunk Krisztus hét utolsó szavára). Ő maga volt a szó megtestesülése – miként kedvenc tanítványa, János is e definícióval kezdi tanúságtételét:

Kezdetben vala az Íge, és az Íge vala az Istennél, és Isten vala az Íge. / Ez kezdetben az Istennél vala. / Minden ő általa lett és nála nélkül semmi sem lett, a mi lett.

*János evangéliuma, 1,1–3.,
Károli Gáspár fordítása*

45 nappal földi létének vége után, amikor a tanítványok egybegyűlnek, hogy „galileusi” szavakkal üljenek gyászt, Jézus, az elhunyt Mester jelet küld nekik, ami teljes mértékben kívül esik a szóbeli kifejezés tartományán: egy lángnyelvet. E lángnyelv láttán a tanítványok elveszítik közös nyelvüket, közös szavukat, nem értik többé egymást, még kevésbé a sokaságot. Zsivajgó földi szavak sosem voltak még ilyen összehangolatlanok, de egyszersem szavak sosem voltak még ilyen tökéletes összhangban, igen, hallatlan (stricto sensu: hallatlan) égi összhangban! – A jelenet annyiban emblematis, hogy megőrzi és véglegesíti az emberi szó megszüntethetetlen antinómiáját. Mert épp ez: a közös szó elvesztése, a teljes értetlenség, a „zúgás” és a hallatlan „megzavarodás”, minden tanítvány egy és tökéletesen különböző saját szava lesz az egyetlen és közös szó, az egyetlen és közös „lehelet”, hogy befogadják azt, ami egy minden szón kívül álló jelen keresztül részül jutott nekik: az isteni megjelenését.

A keresztény elmélkedés nem feledkezett meg erről a lényegi antinómiáról. Gyorsan két példát említek. Önök biztosan értékelné fogják a felfoghatatlan geometrikus konstrukciót, amellyel Dante leírja a neki megadatott istenlátást:

A tiszta lényegű mennyei Fény mélyében három kör tűnt most élém: három színük volt, s egy a méretük. Az egyik tükrözte a másikat, mint dupla szivárvány; a harmadik tűz volt, s belőlük egyenlően áradt. Mily erőtlen ahhoz képest a szó, amit elmondhatnék – holott az is a látottakhoz képest szinte semmi.

Dante, *Isten színjáték, Paradicsom, Harmincharmadik ének*,
Nádasy Ádám fordítása

Dante olyan alakzatot jelenít meg, amelyik már egyáltalán nem az, hanem valamilyen, minden emberi tapasztalaton kívüli konstrukció, és minden egyes új szó, a fény minden egyes újabb jellemzője, amelylyel megtoldja a leírást, csupán újra és újra a felfoghatatlan megjelenést jeleníti meg, míg végül az abszurdig hatóan átláthatatlan. A keresztény elmélkedés másik extrém válasza a szavak teljes kihunyása: azokra a misztikusokra gondolok, akik Istentapasztalatukat korábban esetleg az emberek fülébe kiáltották, de végül némaságba, stricto sensu: hallatlan némaságba burkolóztak. Fontos itt megjegyezni, hogy az „abszurd” és a „hallatlan” jelzők szinonimák, az „abszurd” azt jelzi, ami „ab-surdus”, vagyis ‘távol van a hallottól, a megértéstől’. És még további példákat is hozhatnánk, kezdve a görög mitológiai gondolatvilággal, ahol az istenek orákulumai nemhogy megvilágíta-

nák a tudni áhítozók jövőjét, hanem labirintikus utakra vezetik őket. Foglaljuk össze az archaikus példák rövid sorának a tanulságát: mert a szó arra törekszik, hogy beteljesítse a végső hivatását, végül minden kifejezésen és minden megértésen kívül önnön felszámolására jut, legyen ez egy abszurd alakzat, legyen a teljes némaság.

Egyáltalán nem térek ki arra a kérdésre, hogy a költői szó antinómiája évszázadokon keresztül feledésbe merült-e, vagy minden nagy korszakban, sőt minden nagy műben felfedezhető rejtett, ámde folyamatos jelenléte. Inkább ugrom egy nagyot az időben, és Schiller aforizmáját idézem, 1796-ból:

A szellem miért nem észleli az élő szellemet?

Amint a lélek beszélni kezd, már nem a lélek beszél.

Schiller: *Die Sprache*,
a *Votivtafeln* című ciklus
41. aforizmája (nyersfordítás)

Klasszikus időmértékű disztichonja egy, a felvilágosodás szellemében született szentenciának tűnhet, a költő látszólag áttekinthető módon fejez ki egy végérvényes igazságot; a valódi tartalom azonban ellentétes mindazzal, ami áttekinthető és végérvényes, Schiller a klasszicista aforizmak tiszta és áttekinthető szerkezeté-

vel, amelyik szó és szellem teljes megfelelésének elvére épül, végül épp az ellenkezőjét mondja ki, szó és szellem elvi meg-nem-felelését. Schiller aforizmája nem kevesebbet összegez, mint a világ keletkezését vagy teremtését a költői szavak által – de mindezt apóriaként, örökkétartóan feloldhatatlan ön-ellentmondásként összegzi.

Hogy ez az egyetemes jelentés még inkább észlelhető legyen, idézek (kicsit eltérően az időrendtől) egy teljesen ellentétes, és legalábbis a modern korban egészen egyedülálló példát, Victor Hugo versét.

Mert a szó, jól tudjad, élő létező.

[...]

A szó élet, szellem, csíra, vihar, erély,
tűz;

Mert a szó az Ige, és az Ige az Isten.

Válasz egy vándíratra és Folytatás
(nyersfordítás)

E sorok méltán lettek híresek: szerzőjüknek megadatott a kivételes kegy, hogy bármi kétely nélkül, magabiztossággal hirdesse a költői szó vagyis alkotás, önnön költői szavainak vagyis alkotásának a hivatását. A lezárás, egyértelmű bibliai utalásával, olyan törvényt fogalmaz meg, amelyet Biblián-túl linak kellene neveznünk: a szavaival Istenként kell teremtenie, sőt a szavaival Istent teremti meg.

Félig-kortársa, a német költő Friedrich Hölderlin jól ismerte ezt az egyetemes elhivatottságot, ahol a szónak, az alkotásnak és az Isten-(ek)nek (ez utóbbi egyes és többes számban egyaránt) egy és ugyanazt az aktust, illetve egy és ugyanazt a szubsztanciát kellett jelölniük. Sőt olyannyira ismerte, hogy önnön költői lényét ebben az elhivatottságban élte meg és transzcendálta – ám mindig tragikus hangon, mert azt is felismerte, hogy ez az elhivatottság nem lehetséges többé, mert ha az istenek és Isten léteznek / létezik is, de magára hagyták / magára hagyta a földet. A költő a minden isteni megszűnésének pillanatában szólal meg, hogy szavával megteremtse a világot. Olvassuk el (időrendben Victor Hugónál kicsit korábbi) szigorú disztichonokban írt hosszúversének első sorait. Címe, *Kenyér és bor*, egyértelműen a Bibliára utal.

Körben fényes a város, a fénylő utca-
sor alszik,
lobban a fáklavilág elsuhanó kocsi-
kon.

Telten, a nap gyönyörét indul ki-
pihenni az ember,
vesztett, nyert-e vajon, méri tűnődve
az ész,
s megbékél; odakint tovatűnt a virág
meg a szőlő,
nem sűrög emberi kéz, nyugszik a
füрге piac.

Nemes Nagy Ágnes fordítása

Nem több mint hat sorban, Hölderlin a szavaival bevégzi a világ megteremtését, ám egyúttal meg is semmisíti ezt a teremtést. Az első főnévtől kezdve („város”, amely az étellel teli világ metonímiája) minden egyes szó a távolodásnak, a megfosztásnak egy-egy következő szakaszát jelöli, minden létezés zajainak fokozatos elhalkulását, minden létezés kiürülését, mígnem a költő ki is ejti a „sivatag” szót, németül „leer” (‘üres’). Majd hosszú szakaszok után következik az a négy sor, amelyben Hölderlin megfogalmazza, mi lehet és legyen a költői szó hivatása ebben a minden isteni létezésből kiürített világban:

Így van az ember: ajándékos bőség
közepében,
mely istentől ered, nem veszi észre
magát.

Hordja előbb sorsát, s amikor már
kész szeretetre,
Lámcsak, akár a virág, szárba szökik
szava is.

Bernáth István fordítása

A négy sor egy ünnepélyes, fájó és egyetemes búcsút dicsőít. Mindvégig felidézi a szó teremtőerejét, az egyaránt antik és bibliai λόγος-t – de azt a történelmi, egyszersmind metafizikai pillanatot hirdeti, amikor a szó elveszíti ezt az erőt, amikortól kezdve a lírai alkotás nem gondolható el másként, nem „szü-

lehet” másként, mint ennek a veszteségnek bensőséges felismerésével.

A történelmi elemzések Baudelaire-t egyértelműen a modern lírai költészet megalapítójának és törvényalkotójának tartják. Annál nagyobb a jelentősége a törvényének, amelyben az ősi antinómia modernkori felbukkanását ragadja meg. *A mesterséges mennyországok* című kvázi-költészetelméleti értekezésében különösen erős hangsúllyal fejt ki eszméjét, amely szerint kizárólag a trópusok nyelve (az allegória és a szimbólum) bizonyul megfelelőnek e világ, az analógiák és megfelelések világának kifejezésére. Így jut el aztán annak meghatározásához, mivé legyen a nyelv, mi legyen maguknak a szavaknak a hivatása:

A nyelvtan, a száraz nyelvtan maga is olyan lesz, mint valami szellemidéző varázslat, a szavak hús-vér alakban kelnek életre [...], és a teljes költemény úgy hatol be agyatokba, mint egy életre kelt szótár.

Hárs Ernő fordítása

Látnoki hangzatú meghatározásában ő is mintegy isteni teremtőerőt tulajdonít a nyelvének, a szavainak – de akként és azáltal, hogy költőalakja egy egyszeri, minden eddigittől eltérő világot vagyis nyelvet alkot.

Mallarmé két tömör és (ami nem túl gyakori nála) érthető definícióban fogalmazza meg a megvalósítandó, sőt meghódítandó új eszmény kihívását.

Mely tisztább csengést ad a törzs szavainak

Somlyó György fordítása

olvassuk az *Edgar Poe síremléke* című versében,

az egyik szóval a másik után legyőzött véletlen

olvassuk *A misztérium az irodalomban* című rövid meditációjában. A költői szavak hivatottak megteremteni a törvény, az abszolút szükségszerűség világát, sőt: csak a költői szavak által teremthető meg egy ilyen világ. A két szentencia nem kevesebbet állít, mint egy autonóm szemantika és vele egy autonóm ontológia megalkotásának követelményét – ez jelenti a világ költői megteremtését.

Közvetlenül az ő nyomában Stefan George, aki két éven keresztül a Mester tanítványai közé tartozott, olyan formulát fogalmazott meg, amelynek minden lírai alkotás örök törvényét kell hirdetnie. Egyik utolsó, *A szó* című versében írta le a sort.

Ne legyen dolog, ahol hiányzik a szó.
(nyersfordítás)

Szentenciája amennyire parancsoló értékű, annyira paradox is: George a költői szó mindenhatóságát hirdeti, azt, hogy a világ-alakzat csak azáltal létezik, hogy költői szavakban megteremtetik.

Három másik lírai költő, akiknek az életműve mind egy-egy új irányt jelzett a posztbaudelaire-i, posztmallarméi nemzedékben, szintén a szó teremtőerejének újrameghatározását keresve fogalmazták meg a költészet eszményét.

S mégis sokat mond, ki azt mondja:
„Este”.

Szavából mélység és gyász úgy csorog,
Mint sűrű méz az öblös sejtű lépből.

Kardos László fordítása

Ezek a sorok zárják Hugo von Hofmannsthal *A külső élet balladája* című versét. A korábbi sorok mind melankolikus és fáradt ütemben követik egymást, az egyetlen üzenetet ismétlik változatok sorában, hogy az „élet” és annak minden megnyilvánulása: a „szavai” és a „terei”, vagy a „játékai” és a „céljai” (e két utolsó rímel egymással: „Spiele” / „Ziele”!) örökkön-örökké hiábavalók. A lezárásban viszont a költő megszakítja a tercinnak ismétlődő sorát, hogy „mégis” kinyilvánítsa szavai teremtőerejét, mert azt állít-

ja, hogy egyetlen, egyedülálló szó is képes egy egész súlyosan és valósan létező világegyetem megidézésére. Néhány évvel később írta meg híressé lett értekezését, az *Egy levelet*, amelyben viszont már felszámolja a létező szavak minden súlyát és minden esszenciáját, reményt már csak egy eljövendő metanyelv szavaitól vár. A szöveg közvetlen tárgya saját költői ihletének az elapadása, de önvallomásának félreérthetetlenül emblematikus jelentést tulajdonít, a költői ihlet kényszerű egyetemes elapadását fejt ki. Pontról pontra valóságosan szemléltet, míg végül eljut a felismerésig, hogy egyetlen emberi nyelvnek, sőt egyetlen emberi szónak sincs jelentése. E negatív állítást mégis valóságos lírai hevülettel ábrázolja, így aztán a meditációját végül azzal az (abszurd vagy nem abszurd) reménnyel zárja, hogy létezik egy nyelv, léteznek szavak azokon túl, amelyeket ismerünk:

Nevezetesen azért, mert ama nyelv, amelyen nemcsak írnom, de talán gondolkodnom is megadatna, sem a latin, sem az angol, sem az olasz, sem a spanyol nyelv, hanem olyan nyelv, amelynek szavai közül egyet sem ismerek, amelyen a néma dolgok szólnak hozzám, és amelyen talán majdan a sírban fogok egy ismeretlen bíró előtt számot adni.

Győrffy Miklós fordítása

A huszadik századnak ugyanannak az első évtizedében Ady Endre *Egy csúf rontás* című versében fogalmazza meg hitvallását a szavak teremtőerejéről.

Pedig a Szó nekem ópium
Pogány titkokat szívhatok belőle.

Pályakezdekésekor Adyra mélyen hatott Baudelaire-nek és Baudelaire néhány szimbolista követőjének a lírája. Ez a szentencia is *A mesterséges mennyországok* olvasásáról tanúskodik – de persze nagyon sajátos módon alakítja a saját képére, hiszen még a dekadens motívumokkal is elemi, robbanó, sőt ősi költői hatást igyekszik elérni. Ady szentenciája a szó teremtőerejének testi-lelki birtokbavételét hirdeti, még ha, s még inkább: épp azért, mert vitalista önkívületének halált idéző vetülete is van.

Két költőt idéznék még: mindketten a maguk módján a legvégsőig, vagyis a végső önfosztottságig és önfelszámolásig vitték az antinómiát. Az első idézet Rilke tollából származik. A háború közepén írta *Az Úr szavai Jánoshoz Patmosz szigetén* című versét. A verset vad látomásokkal kezdi, egy soha nem létezett világteret idéz fel repülő oroszlánokkal és a rémület fáival; de aztán egész másképp, egy tisztán

öntematikájú versszakkal folytatja, hogy kijelölje a (költői) szó egyetlen igazi genezisét és egyetlen igazi hivatását:

És írj úgy, hogy nem nézel oda;
mert szükség ez is, hogy: írj! De főleg
tedd a jobbot jobb felől, a balt a
kőre bal felől:

majd én mozgatom őket.

Halasi Zoltán fordítása

A Szent János Jelenéseinek világvége-látomásaihoz hasonlóan ez a kép is kívül van minden emberileg érzékelhető tapasztalaton: az írás emberi tette (a kézzel, amely balról jobbra vezet a tollat) és a végítélet isteni tette (Isten kezével, aki balra vagy jobbra küldi az elkárhozott vagy megváltott lelkeket) lényegében egy és ugyanaz a tett. Előbb Rilke még mindig a bibliai szöveg hagyományát követi (még ha ugyancsak erős parafrázisban): Isten kettős és egyetlen léttel van jelen: az apokaliptikus ítéletében és *A jelenések könyvének* a szövegében egyaránt megjelenik. A folytatásban viszont ezt a hagyományt, tehát az Isten-alak százszor-szent jelentését mindinkább a bizonytalan felé viszi el. Isten egyre inkább eltávolodik a saját ön-teremtett lénytől és világától („Így nem vagyok benn a teremtettben”), megfosztja magát minden szent jelétől („Egyszer le kell magam fegyvereznem”),

míg egy tökéletes misztérium elfedi, és sokkal inkább: felfedi, hogy ekként „egészen megtörténjék”:

Nos, akárhány fejedelmi leplem
Végül lelepleződésre kell.

A zárás megjeleníti, vagyis inkább éppen nem jeleníti meg a Teremtés Istenének absztrakt és homályosan megszűnő alakját; Istent olyan jelekkel láttatja, amelyekkel megfosztja önmagát, amelyekkel a Semmit teremti meg. A lezárás a szavak minden megszokott szemantikán kívüli viszonyára épül (levetkezés / lelepleződés / apokalipszis) (Unbekleidetsein / Enthüllung / Apokalypse). Tökéletesen aszemantikus szintagmával fogalmazva (mivel épp ez az egyetlen, amelyik megközelítőleg pontos): Isten minden világegyetemen *kívülre*, vagyis a saját szavaival és a saját jeleivel teremtett világegyetemen *kívülre* szünteti meg önmagát. A vers kettős kötőjel-sorral, vagyis minden íráson és minden jelentésen kívüli jelek sorával zárul, az apostolnak Isten diktálására Isten önfelszámolását kell leírnia, az apokalipszis Isten eltűnése a teremtő szavak és a teremtő jelek önfelszámolásában.

A másik végletes példa T. S. Eliottól származik. Nagy kompozi-

cója, a *Négy kvartett* alapvetően azt mutatja ki, hogy az idő érzékelhető, úgy is mondhatnánk, lineáris tapasztalatának nincs érvényessége az emberi létezésre. Arra a következtetésre jut, hogy minden, lineáris idővezetésben teremtett költői szó (legelőször is a sajátja) csakis „értelem” híján lehet:

Hát így is ki lehet fejezni – nem éppen kielégítően:

Iskolás körülírás volt, elévült költői
divat,
Nem takarítja meg a túrhetetlen
viadalt
Szóval és jelentéssel. Nem fontos
a költészet.

Vas István fordítása

T. S. Eliot a teljes kiábrándulását nyilvánítja ki. Amennyiben felszámolja a lírai nyelv, a lírai szó bármilyen teremtőerejének még az eszményét, mit az eszményét: még a vágyát is, megfosztja a lírai költészetet alapvető archaikus funkciójától, és valóban, paradox tökéleteséggel, e négy sorban egy száraz nem-lírai alkotás mesterművét hozza létre.

A költői kifejezés területén belül maradva ennél nem mehetünk tovább, hacsak nem romboljuk le a szavaknak, és ezzel magának az antinómiának az érthető jellegét is. Befejezésként el is hagyom ezt a területet, és bajosan megengedhető

lakonizmussal két olyan filozófus életművét idézem, akik élelátással világítják meg a szó antinómiájának teljes egzisztenciális s egyszersmind reflexív, vagyis reflexív s egyszersmind egzisztenciális jelentőségét. Mindketten kortársai voltak a költőknek a huszadik század első harmadából, és Hofmannsthalnak a honfitársai is. Az első Freud. Bámulatosan nagy tudást mozgósító és bámulatosan nyakatekert teóriát dolgozott ki, és ehhez egy nem kevésbé eredeti és nem kevésbé fázasztó módszert arra, hogy a megéltet, azt, amit az emberiség, akár csak az individuum megélt, szavakká alakítsa: Schiller formulájához visszanyúlva azt mondanánk: hogy magát a lelket bírja szóra. Nem ítélünk itt sem az elmélet érvényét, sem a módszer hatékonyságát illetően –, de tartjuk meg mindkettő alapvető szándékát, alapvető eszményét. A másik filozófus Wittgenstein. *Logikai-filozófiai értekezésében* a formális logika elméletét és

módszerét felhasználva kidolgozta az emberi létezésnek mint nyelvi létezésnek az abszolút rendszerét. Idézem a szó / lét korreláció alaptörvényét:

Nyelvem határai világom határait jelentik.

Márkus György fordítása

S idézem a nyelvi létezést meghatározó rendszer végső törvényét:

Amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell.

Meg kell értenünk és végérvényesen, mert ennél se pontosabban, se élesebben nem lehet törvénybe foglalni az emberi és különösen a költői szó alkotásának az antinómiáját: az egyetlen dolog, amiről érdemes beszélni, az, amiről hallgatni kell.

FORDÍTOTTA MARCZISOVSZKY ANNA

A Wallenberg Egyesület Ember Mária-díjára
már lehet díjazottakat jelölni.

A kiírást az Egyesület honlapján találják meg.
www.wallenbergegyesulet.hu

Vagy írjon mailt: wallenbergegyesulet.elnok@gmail.com

Az archaizálás csapdája

ESTERHÁZY PÉTER: *CSOKONAI LILI: TIZENHÉT HATTYÚK*

Már pár éve (majd egy évtizede) érzékelem egyetemi hallgatóim körében, hogy Esterházy Péter írásművészete nem oly elsöprő erővel él és hat, mint a nyolcvanas-kilencvenes években – nem egy esetben értetlenség, sőt fanyalgás is tapasztalható (volt) még az érdeklődő olvasók körében is: a kétségbevonhatatlan tisztelet és elismerés nyilvánítása mellett rendre megjelent a távolságtartás és az idegenkedés mozzanata is; az a megrendült érdeklődés és rokonszenv, amely Esterházy közvetlen kortárs nemzedékének alapvető befogadói élménye volt, mintha történelemmé vált volna, s mintha épp az tűnt volna el a „mai” „fiatalok” befogadása során, ami hajdan szinte kétségbevonhatatlanul konszenzuális volt: az együttérző rokonszenv közösségteremtő ereje.

Épp ezért egy oly művel akarok most szembenézni, amely már megjelenése idején is (harminc

éve!) nekem is, aki pedig Esterházy elfogult híve voltam, súlyos problémát okozott, s amelynek recepciója már rögtön megjelenésekor – a megelőzőkhöz képest – erősen megosztotta a rokonszenvező közönség reakcióit, s akkor meglepetést is keltve, kemény ellentmondásokat is nyilvánított.

A *Tizenhét hattyúk* kritikai fogadtatása ugyanis, szemben a *Bevezetés a szépirodalomba* egyértelműen elismerő, sőt kitüntetett recepciójával, nem volt egységesen pozitív: Esterházynak oly, egymástól különböző irodalomszemlélettel bíró hívei is, mint Szilasi László¹ vagy Kulcsár Szabó Ernő,² elismerésük mellett komoly fenntartásaikat is megfogalmazták; s ha a későbbiekben születtek is igen kiváló apologetikus tanulmányok is a könyvről,³ a mű elismertsége soha nem érte el az Esterházy más műveinél tapasztalt magas fokot, s ma is ritka esetnek minősül, ha valaki épp

e könyvet említi Esterházy mester-
teljesítményei között. S a könyv
problematikus voltát talán az is
szemléltetheti, hogy a szerző – más
műveitől eltérő alkotói gesztus-
ként – megírta keletkezésének tör-
ténétét is, mondhatnám: apológiá-
ját; bizonyára maga is érzékelvén a
mű fogadtatásának feszültségét.⁴

Elemzésem előtt hadd prezentál-
jak egy mára már irodalomtörténe-
tívé lett (ön)dokumentumot: mi-
kor 1987-ben Esterházy barátilag
elküldte nekem könyvét, játéko-
san komoly levelet írtam válaszul,
amelyben megpróbáltam megfo-
galmazni – akkor számomra eny-
hének tűnő – kételyeimet is; ám a
levél válasz nélkül maradt, a szer-
ző minden bizonnyal neheztelés-
sel fogadta a véleményt – de hogy
megkapta, s elolvasta, azt a műről
szóló esszéjének néhány mondata
egyértelműen bizonyíthatja.

Íme a levél:

Margócsy István, a szelídebb Tudo-
mányoknak s Literaria Historiának
Tanítója a pesti Fő Oskolában

Tsokonyai Lilinek, a szép Literatu-
ra ifjú Bajnoknéjának

Üdvözlését!

Illetődötten, nagy köszönettel s kellő
reverentiával vettem a Leányasszony-
nak szép kis Tómuását, s bizony mély
érzékenységekkel olvastam a Leány-

asszonynak fatalis túlkapásokkal ter-
hes élet-leírását, s csodáltam nemes
kedélyét, hogy oly sok balszerencse
közt, oly sok csapás után, tollat ragad-
ván, az obiectivatio emelkedettségével
kiragadhatta maga magát a mostoha
sorsnak sas-karmai között, s hattyúi
szárnyalást imitálni erőt nyerhetett.

Némelly *Literatura*-béli kérdés öt-
lött föl bennem ezen hattyúi opus ol-
vastán, melyeket a *Leányasszony* ne
restelljen közölni felebarátjával, Es-
terházy nagyurammal, nekem jó aka-
rómmal, atyafiságos indulataimnak
jelentése mellett.

Pro imo: Hány teteme vagyon egy
Literátor-auctornak? avagy a név és
a tetem, egymáshoz relatioba állítván,
csupádon csupán játék lenne? tudván:
igazi neviünk – George Fielding *Anti-
Klimax maior* – is álnév (nomina sunt
odiosa),⁵ továbbá, helyesen, s helyeslő-
leg olvasván egy literáris *Einführung*
kezdetén imez vasból kovácsolt igéket:
Én. Én. Én. etc., kérdem: vajjon egy
olyatán mű, mely is egyéb eránt a fen-
tebb említettett mű több-több charac-
ter-vonását megőrizni, s szerencsésen,
nem átallotta volna, mely azonban
nevével és matériájával imígyen mu-
tat: Ó. Ó. Ó. etc. (mennyire hiányzik
e helyt a grammatica-béli genus!),
nem fogna-é esetleg egy *Entführung*-
ba átcsapni? („Hogy merre visz az út,
ki tudja? hisz azt sem tudjuk, honnan
jövünk!”)

Pro zdo: Vajjon ahhoz, hogy egy
auto biographiát egyenest a *Sorsra*

orientáljunk, szükséges és elkerülhetetlen-é, hogy nyelvünkre archaizmusoknak ornamenteiktől dús palástja omoljék, méltóságot adóan s követelve? A nyelv mint kísérlet, s a szabadságnak sphaerája: nagy gondolat ez s teremtető!; a nyelvnek Historiáját eleven tetemként praesentálni – alighanem erőteljes s kihívó csáb! Sőt tüzes nyelv-archaeológus, a poétákról szólván csak is az lehet, ki tüztét a neologiának izzó szenével szítaná. Nem is tehát theoretice szóllanék, de practice (ám generaliter): a (e) fictio és a (e) nyelv relatioja nem nyugtatta meg (nem katartálta) az (ez) olvasót, hiába sajnálkozott e felett mód felett.

Pro ztio: Olvasom egy dissertatiocskában (mely már nem épp minapjában jelent volt meg, de vélekednem rólla most nyilván alkalom, teszem), hogyan is tudott Móricz Zsigmond magyarul?²⁶ Ami ott írva áll, nagy vonalaiban kedves volt előttem, s fontosnak láttam hangoztatni emez előd-auctor ilyen-olyan nagyságát. De mit is tesz eme mondás: „egy író, akit kifosztott az idő... az a nyelv, amellyen ott beszélt, mindez már nincs...” Hogyhogy?, ütődtem meg: hát a nyelv, az Író nyelve egyéb esetekben van? Vajjon a Leányasszonynak nyelve (grammaticalisan értem), van?, avagy tehát úgy vagon, hogy egykoron majd nem leszen?

Mindazonáltal tudom én, megtudunk valamit a magyar nyelvről is – s ez nem kevés. Ám a magyarul tudás, kivált Auctoroknál, amúgy leírható-é

egyáltalán? én, meglehet, e kérdésre sem vállalkoznék.

Megbocsásson a Leányasszony, hogy ezen, s épp ilyen reflexiokkal batorkodtam elé állni – szívére ne vegye, hogy udvariatlan kérdéseimmel zaklattam; nem akarok én kisdéd művek felett zordon képpel disserálni, alkalom nyilván, tete á tete, nyílt szóval szerencsésebben discurálhatnánk.

Magamat a vitélő Esterházy uraságnak is úri fávorbába ajánlván, mellynek kinyilvánításával maradtam a Leányasszonynak kész köteles tisztelője, híve, s alázatos szolgálója

Margócsy István, manu propria

Dabam Pestini, die 10-a Iulii 1987.

A. D.

Ma is úgy vélem, a levélben megfogalmazott kérdések nem teljesen tanulság nélkül valók – kicsit analitikusabb kifejtésben talán ma így hangzanának.

Az első kérdés a szerző figurájának problémáját érinti: Esterházy életműve épp azokban az évtizedekben formálódott ki, amelyek a biografikus szerző alakjának létjogosultságát radikálisan kétségbe vonták, s a műveknek a szerzőtől függetlenedő autonómiáját, s a többi irodalmi mű végtelen hálózatába való beágyazottságát hangsúlyozták. Esterházy e teóriát és

korhangulatot szinte megtestesítvén, kivált a *Termelési-regényben* és utána a szerzői funkciót szinte a határtalanságig szétszórta, s az egy szerzői figurának feltételezését szinte dezavualta.⁷ A *Bevezetés-sorozat* egyes, önállóan megjelent kötetei, majd a nagy könyvben egymás mellé helyezett, egymástól rendkívüli mértékben különböző művek szinte lehetetlenné tették a „hagyományos” módon azonosítható szerző figurájának körvonalazását, s az egyik műből (a szerző azonosságának ismeretében) kikövetkeztethető másik műnek szerzői felismerhetőségét, amihez jelentős mértékben hozzájárult az az írói gesztus, amely az intertextualitás általános elméletének konkretizált gyakorlatában az idézeteket saját szöveggként tüntette fel, s így a saját szöveget is mintegy idézet formájában is értelmezhetővé tette. A szerző e nagy mű értelmében nem más, mint állandó vibrálás az ismétlés, másolás, a variálás technikai sorozatában: egyszerre képviseli a központnak elmozdítását és megsokszorozását. Sőt: az az elbeszélés, amely – a többi darabtól eltérően – tematizálja az „Esterházy” nevet, épp a szerző elpusztításának játszi gesztusával operál: nemcsak egy Esterházy nevű szereplő fura, sokértelmű haláláról szól, hanem íróilag is „megtestesíti” az „Esterházy-halált”: maga a szöveg teljes

mértékben átvétel, kölcsönszöveg: Danilo Kiš írásának szó szerinti „másolása”, kisajátítása – mintegy lemondván a „szerzői eredetiségnek” a minimumáról is.⁸

A *Tizenhét hattyúk* épp e ponton lesz különösen érdekes – hisz az sem lenne abszurd, ha feltennénk a kérdést: vajon Esterházy írta-e? Hiszen a mű a hölgy neve alatt jelent meg, s az álnév felleplezése, mint ismeretes, csak indiszkréció révén lett kikényszerítve, s Esterházy – tudomásom szerint – soha nem nyilatkozott arról, hogy ha az indiszkréció nem következik be, akkor magáénak vállalta volna-e a könyvet. Így viszont két lehetőség nyílik az álnév értelmezésére: vagy arról van szó, hogy a szerzői funkció elidegenítése odáig hatott volna, hogy egyáltalán ne lehessen Esterházyra értelmezhető, minek során annak a lehetősége is felmerülhet, hogy a szerző akár minden szempontból feladná vélelmezhető identitását; vagy pedig arról, hogy Esterházy épp ennek ellenkezőjét akarta volna kipróbálni, s meg akarta volna teremteni egy bár fikatív, de mégiscsak körvonalazható szerző határozott imágóját? Hisz írt ő már olyan művet, amelynek kizárólagos beszélője (tehát narrátora) meghatározott más figura, de amelynek esetében a szerzőnek eszébe nem jutott, hogy magát a művet a beszélőnek, azaz

Zsófikának „ajándékozta” (*Fuharosok*)! E műben viszont a szerző-főszereplő figurális körvonalazása oly plasztikusra (is) sikerült, hogy recepciójában túlnyomóan az epikai referencialitás igénye dominál: hisz csak e műve nyerte el Esterháznak azt az utóéletet, hogy az általa megalkotott *történetből*, nem pedig a felmutatott nyelvi szövegeképzésből készítettek filmet is, monodrámát is, a nyelv dominanciáját a történet kizárólagosságává szűkítvén le.⁹

Esterháznak a szerző-funkcióval való impozáns és szertelen játéka paradox következményekkel járt: a *Bevezetés* nagyszabású kanonizációja ugyanis úgy zajlott le, hogy a művek és műdarabok elemzése csak elemenként érintette a szerzőség kérdését – ám a nagy mű egésze a tényleges szerző, Esterházy Péterkésébevonhatatlan produkciójaként lett rögzítve, s valójában nem is mű, hanem a szerző, EP lett kanonizálva, félretévén minden posztmodern megfontolást, s így az úgynevezett prózafordulat Esterháznak elsősorban a *nevével* lett legitimálva és fémjelezve... S Esterházy későbbi működése ugyanezt a tendenciát erősítette: publicisztikájának, közéleti szereplésének esetében fel sem merült a szerzőség esetleges problematikussága (s ez az egyértelműség aztán rávetült szépirodalmi műveinek interpre-

tációjára is); s a további jelentős szépirodalmi művek egyre erősebben hangsúlyozták a műveknek a szerzőtől való feltételezettségét: a *Harmonia*, a *Javított kiadás*, a *Semmi művészet*, s kivált az *Esti* önreflexív, önmagára és a művek egymásra utaltságára koncentráló technikája szinte már távolságtartással kezeli azt a szétszórt, és rögzített középponttól lemondó írói imágót, amely pedig a *Bevezetés* szerkezetét alapjában meghatározta, s megerősíti a szerző funkció figuralitásának referenciális igényét.

A második kérdés az archaizálás problémáját veti fel. Az archaizálás irodalmi gesztusa ugyanis elkerülhetetlenül hozza magával a referencialitás igényét – maga a „régies” megszólalás ugyanis nem más, mint határozott és többé-kevésbé egyértelmű utalás valami *másra*, vagyis egy olyan lehetséges, de nem saját nyelvhasználatra, amelynek funkciói és modalitásai nem a jelenlegi, aktuális irodalmi mű határain belül helyezkednek el, s ezért az Esterházy eddigi (addigi) műveinek nyelvi univerzumát rendkívül erősen megkötik. Míg a *Termelési-regény* vagy a *Kis Magyar Pornográfia*, a *Fuharosok* nyelvi sokszerűsége, nyelvi szabadsága végtelenül sokfelé kinyitotta a nyelvhasználat lehetőséghorizontját, az

itt tapasztalt archaikus nyelv minden bravúrja és tűzijátéka ellenére zárt nyelvi világot prezentál – hiszen egész játék arra mutat, hogy ez a nyelvi világ a tradíció lezárt és felbonthatatlan birodalmában helyezkedik el: *volt*, nem pedig *van*, s mai alkalmazása elsősorban rámutató jellegéből meríti erejét; úgy is fogalmazhatnám: Esterházy nyelvi gátlástalanságának maga a történelem vetett gátat. Lírai művekben az archaizálás gesztusa mindig egyértelműen idézetként, rámutató imitációként funkcionál, az epikai művek archaizáló tendenciái pedig általában a történelmi regények történeti hitelességének illúziójában fogannak, s e hitelesség érdekében tesznek istenkísértő és kétségbeesett kísérleteket: némely 20. századi regény csak úgy tudta elképzelni történetiségének „valószerűségét”, hogy a mű nyelvét nyelvtörténetileg próbálta garantálni; e kísérletek aztán mára alighanem katasztrófális kudarcnak minősíthetők, s szatirikus mosoly híján alig is olvashatók (csak két példát említenék: Laczkó Géza a Zrínyi-kor nyelvét akarta feleleveníteni, Kodolányi pedig a mély középkort idézte meg sokszor majdnem érthetlenné vált frázisaival).¹⁰ Persze ez az archaizálás a régi „világ” megidézésének eszközeként mutatja fel magát – ehhez Esterházy művének természete-

sen semmi köze, hiszen nem mai történetmondásának nyelviségével éppen nem a mai világ nyelvi tükréként kíván fellépni, hanem mintegy a hagyományos archaizálásnak inverzeként: nem a világot idézi meg, hanem a világ felidézhetőségének moduszát. S alighanem ebben a törekvésben rejlik archaizálásának csapdája: hiszen míg ily módon nem egyes régi szerzők nyelvét vagy nyelvhasználatát idézi meg, s valóban nem utal a régiség kitüntetett mozzanataira,¹¹ hanem egy generális „régí” beszédmódot mutat fel, addig az „egész” régiség elmondhatóságának referenciális utópiáját generálja.¹²

A mű archaikus szövegének igazi kulcsa ugyanis nem a szóvalogatásban (a „régí” szavak sokszor nem is érthetőek, nem is magyarázhatóak – csak hangulatuk van; pl.: ké-kéketlen, ezenyét, bíbálkodom, kukrejtés stb.), nem a különös fonetikai jelenségek használatában, nem az elavult ragozási formákban rejlik, nem ezek törekszenek csúcsteljesítményre, hanem a szöveg egészének retorikája és modalitása.¹³ A mű ugyanis messze nem a teljes magyar irodalmi régiséget idézi meg, hanem annak csupán egy, persze nem csekély rétegét: a teologikus és morálfilozófikus traktátusok és prédikációk

hangütését és retorikáját; nyilván emiatt kap kitüntetett szerepet Pázmány Péter, minden más régi írónak és szépírónak, s minden más nyelvi regiszternek a rovására. Hiszen felvethető lenne a kérdés: egy ily szomorú, de mégis frivol történet kapcsán hogyhogy nem merül fel a magyar régiség széphistoria-hagyománya, a régi szerelmi költészet (pl. Zrínyi Miklós), a humoros-ironikus történetmesélés (Heltai Gáspár) nyelvhasználata, vagy akár a mitologizáló narratíva buja ornamentikára törekvő poétikája (Gyöngyösi István)? Csokonai Lili önéletírása, paradox módon, épp abban éri el kerülni kívánt referencialitását, hogy beszédmódjával úgy állítja be régiség és maiság viszonyát, mintha a régiség e fenséges regiszterében (a morálteológiai nyelvhasználat patetikus és fenyegető univerzalitása révén) még megfogalmazható lett volna mindaz a metafizikai szenvedés és pátosz, amelyre a mai világ sem antropológiailag, sem nyelvileg nem képes; mintha a régies, mindvégig a szakralitást idéző nyelv egy harmonikus világteljesség univerzalitását állítaná: mintha *akkor* még nyílhatott volna lehetőség a sors partikularitásának emelkedett meghaladására, s a kimondhatóság pátosza magát a kicsinyes sorsot is felmagasztosíthatta volna (epikai szinten e beállítást képviseli az Isten

és a prímszámok tisztaságának motívuma).¹⁴ Csokonai Lili mindezt nyíltan ki is mondja: „Akar módi, akar ásatag, nem félek meggyónni, a szók nékem legerősb támaszom, ezen sok élegett szók, túnt mondatrajzolatok, hótt férfiak szájából fröcskölhető ujjongások, szók, mik olly világból valók vólnának az miben – rémlik innejt – szinte az vala meg, mi bennem heány, körüllem, ahogy e textusok leglelkibűl, világ holott föld ég egyben vala, összeille, az Égben lakik vala az Úr és teremtményei a földön, az emberi állatok, azon célbűl, hogy ötet alázatosan imádvá tellyes és fényes lönne életjök. Barokk égboltrűl Pázmány kardinál gyökönt.”¹⁵ S nyilván ugyanez a nyelvszemlélet utasítja el radikálisan és generálisan a nyelvújítást mint a régi univerzalitás visszametszését – azok a neologizáló szófordulatok, amelyek a Pázmány korában még nem létező momentumokat mégis meg akarják nevezni (autó, ’ennenmozgó ördöghintaja’) inkább csak keserű önparódiaként hatnak.

A harmadik kérdés már nem kapcsolódik közvetlenül e regényhez: az írói nyelv avulásának elméleti problémáját feszegeti. Esterházy ugyanis Móricz Zsigmond kapcsán igen paradox kijelentést tett: miközben a legnagyobb jelzőt sem saj-

nálta tőle, ugyanakkor azt is állította, hogy Móricz „nyelvét” mintha kifosztotta volna az idő: „az, amiről beszél, az, akiről, és az a nyelv, amelyen ott – mindez már nincs”. Eszerint ha az a világ, amelyben az író alkotott, eltűnt, s az a beszélt nyelv, amely az író világát körülvette, eltűnt vagy radikálisan elváltozott, akkor az író nyelve is a „nincs” kategóriájába kerülhetne – de akkor mi marad belőle? Esterházy a maga írói nyelvstratégiájának megfelelően igen sokat nyilatkozott az írói nyelvhasználatról (bár nem mindig könnyen magyarázhatóan, például: „Kosztolányi pontosabban tud magyarul, Krúdy varázsosabb, Csáth merészebb, Babits mélyebb, de Móricz tud a legtermészetesebben magyarul. Nem úgy ír, ahogy beszél, vagy ahogy az emberek beszélnek, hanem az írás úgy hat, mint a beszélt nyelv. Hogy tehát ez [is] konstruált, bizony: csinált.”),¹⁶ majd hogyanem mindig kizárólag a mondatok szintjét tekintve az író birodalmának – de rendre tisztázatlanul hagyta az író nyelvének és az írói nyelv történeti feltételezettségének problémáját. A mondatokat hol történelem felettinek vélte (például: „Magyar mondat van, van Kosztolányi előtti és Kosztolányi utáni mondat. A Kosztolányi előtti mondat lehet barokk, és akkor a Pázmányé, mindenki másé részalmaz [többnyire nem is mondat],

és nyelvújítás utáni; mondjuk a magyar mondat stációi, hevenyészve: Pázmány – Kemény Zsigmond – Kosztolányi – Ottlik – Satöbbi [enyhén önéletrajzi megjegyzés]. [...] Minden valamirevaló magyar írónak saját bejáratú mondata van. Megismerszik a járásáról.”),¹⁷ hol pedig, mint a kipécézett Móriczesetben, történelem-függőnek vélte. Holott a nagy kérdés, ami nem lett feltéve, valószínűleg így szólna: ha egyrészt az író a rajta kívül álló nyelv változásainak függvénye, másrészt azonban, ha minden írónak saját mondatai vannak, azaz a mondatok nem mások, mint fiktív beszélőknek fiktív nyelvi szerkesztvényei – akkor hogyan is működik a történelem az irodalomban s az irodalom a történelemben? Hiszen ha komolyan vesszük a Móriczról alkotott véleményt, miszerint az a nyelv, a történelem fordulata miatt, már *nincs*, akkor hogyan állunk a ma született kimondott és leírt mondatokkal és nyelvvel: azok *ma* vannak, tehát meglehet, hogy majd egyszer ők sem lesznek, vagy pedig mégis számot tarthatnak bizonyos történelem felettségre?

S vajon nem lehetséges, hogy az első variáció (is) működhetik Esterházy esetében? Hiszen a *Termelési-regény*, ami keletkezésekor maga volt a megtestesült fiktív

nyelvi öntörvényűség, sok mai olvasó szemében mára nyelvileg is történelmi dokumentummá változott, s mintha épp az a mozzanata vált volna történetivé, ami a maga korában radikális nyelvi-irodalmi neologizmusként hatott. Mert Esterházy, mikor „avulásról” beszél, több évtizedben gondolkodik – csakhogy a mi korszakunkban a rendszerváltás kulturális sokkja okán sokkal hamarabb következett be az a kikerülhetetlen nyelvi átalakulás, ami minden irodalmi-nyelvi percepciót „természetesen” más fényben tüntet fel. Hisz bizonyára érvényesek így is Esterházy

szavai: „A hatvan-nyolcvan éve született írások vannak most a leg hátrányosabb helyzetben, nem régiek, hogy ódonságukat, idegenségüket a javukra írjuk, és nem újak, nem mostaniak, nem közeliak, hogy furcsaságaikban a magunkéit ismerhetnénk fel. Zavarón fölerősödnek a korhoz kötött modorosságok...”¹⁸

S így talán megkockáztatható az a szentségtörő kérdés is: vajon nemcsak az archaizálásnak, hanem a radikális neologizmusnak is megfelelt a maga csapdája?

Mert „ide-oda avulnak a szövegek...”

JEGYZETEK

1. Szilasi László: A párbeszéd kudarcjai, in uő, *Miért engedjük át az ácsnak az építés örömét?* JAK–Budapest, Pesti Szalon, 1994, 71–82.
2. Kulcsár Szabó Ernő: Csokonai Lili: *Tizenhét hattyúk*, *Kortárs*, 1987/12, 159–164. A nagyívű és tanulságos elemzés végkövetkeztetése: „ebben az értelemben azonban a *Tizenhét hattyúk* inkább kísérlet marad, mintsem egyértelműen meggyőző vállalkozás” (163); későbbi megfogalmazásban: „A referencializációból végső soron kioldhatatlannak bizonyult »élettörténet« ezért inkább csak jelölő, nem pedig létesítő pozícióba hozta a nyelvet. [...] A művön részben valóban számon kérhető a referenciális nyelvhasználat következetessége.” Kulcsár Szabó Ernő: *Esterházy Péter*, Pozsony, Kalligram, 1996, 212–213.
3. Tolcsvai Nagy Gábor: Nyelv a magasban. A *Tizenhét hattyúk* nyelvszemlélete, *Alföld*, 1994/7, 47–57; Selyem Zsuzsa: Archeológia és prímiszámtechnika a *Tizenhét hattyúkban*, *Kalligram*, 2000/4, 106–114, lásd <http://selyem.adatbank.transindex.ro/belső.php?k=37&p=3238>, letöltve 2017. szeptember 14.; Szirák Péter: Az Úr nem tud szaxofonozni. Esterházy Péter prózájáról, *Alföld*, 1994/7, 30–46.
4. Esterházy Péter: *Tizenhét kitömött hattyúk*, in uő, *A kitömött hattyú*, Budapest, Magvető, 1988, 120–152.
5. Utalás a *Termelési-regény* második részének (*E.* följegyzései*), mottójára: „Buddy Glass természetesen csak az

- álnevem. *Valódi* nevem: George Fielding Anti-Climax örnagy (Salinger: *Seymour: bemutatás*)”.
6. Utalás Esterházy pár évvel korábbi Móricz-esszéjére: Utószó, szó, szó, in *A kitömött hattyú*, id. kiad., 268–278.
  7. E „szétszóró” írói gesztust vagy technikát rendkívül érdekesen elemzi könyvében Szabó Gábor: „...te, ez iskol”. *Esterházy Péter* Bevezetés a szépirodalomba című művének nyomában, Budapest, Magvető, 2005; lásd különösen a „(crise d’identité)” című fejezetben.
  8. Lásd a *Bevezetés...* kötetben *Mily dicső a hazáért halni* címmel. A szöveghez írott lábjegyzet a következő formában adja az Esterházynál megszokott hivatkozás-utalást: *A fenti szövegben, többek között, szó szerinti vagy torzított formában Danilo Kiš-idézetek vannak.*
  9. Lásd a könyv alapján készített filmet: *Érzékek iskolája* (1996), rendező Sólyom András, főszereplő Gryllus Dorka.
  10. Laczkó Géza: *Német maszlag, török áfium*, Budapest, Franklin kiadó, 1918; Kodolányi János: *A vas fiai*, I–II. (1936); Budapest, Magvető, 1961. – Ízelítőül vagy elrettentésképpen néhány sor az utóbbi regényből (I. 19–20.): „– Uhh, gyerekek – sóhajtott Bene keservesen. – Jobb elmőnék valamék váras alá sáncot hányni, minthogy azt a lányt megláttam vala... – Rámen a fejed – intette Gál. – Rámen egyöbe is – toldotta meg Ernye. – Egyszer kitessze a gyuhát. Akkorát epeködik. – Epeködik, sepeködik. – Adik vagy nem adik? – kérdezte kíváncsian Gál. – Mast épölődik az apja, hogy adi vagy nem. – Lá, csak baj ám az, hogy ha az embörnek nincs annyi morhája, loaja, prémbüre. amennyit egy szép lány megér. – Lá, mejen szép két csilling! Krösztvények úk is, ne beszélj – fedette Gál. – E csak olyan csárma beszéd. Minnyá jóra való lány, dógos, kegyös, hűségös. Akit neköm az ézős kinéz, azzal én beöröm. Nem csillangózom Hídvégre...”
  11. Vö. Kulcsár Szabó Ernő véleményét: A szöveg nem egyeseket idéz, hiszen „nem egyes szerzők nyelve, hanem magáé a magyar irodalmi régiségé”. Kulcsár Szabó, i. m., 162.
  12. E kérdést igen érdekes szempontok alapján elemzi Szilasi, i. m. 77–80.
  13. Nagyon érdekes és meglepő, hogy az a tanulmány, amely nyelvészeti aprólékossággal követi Esterházy grammatikális és szótári különlegességeit, épp a retorikáról nem ejt szót. Lásd Jolanta Jastrzębska: Archaizálás és intertextualitás. Csokonai Lili: *Tizenhét hattyúk, Irodalomtörténeti Közlemények*, 1991/1, 48.
  14. E kérdéshez lásd Selyem Zsuzsa tanulmányát: *Archeológia és prímsszámtechnika a Tizenhét hattyúkban*, lásd 3. jegyzet.
  15. I. m. 130. (*A tizenhetedik hattyú* című fejezetben).
  16. Esterházy Péter: *Utószó, szó, szó*, id. kiad., 275.
  17. Uő, Arra gondoltam, hogy az le, in uő, *Egy kék haris*, Budapest, Magvető, 1996, 178–179.
  18. Uo., 180.

VIDÍTÓ KEDVEZMÉNYEK!

Ne búsuljon tovább!

A Magyar Narancs-olvasókártyával akár több ezer forintot is spórolhat kedvenc helyein.

Rendelje meg most **11 288 forint kedvezménnyel*** mindössze 19 860 forintért a Magyar Narancsot, és legyen Ön a legtöbb helyen **20 százalék kedvezményre** jogosító „Olvasókártya”!

Már csak ezért is érdemes egy évre előfizetni!

Az áruspéldányhoz képest.

Az előfizetés lejártáig 20% kedvezményt nyújt:

Bethlen Téri Színház • Cirko-Gejzír • Fonó
Budai Zeneház • Irók Boltja • Jurányi
Produkcós Közösségi Inkubátorház • Katona
József Színház és Kamra • Ludwig Múzeum
• Nemzeti Táncszínház • Örkény Színház •
Petőfi Irodalmi Múzeum • Széké Színház •
Trafó • Zsolnay Örökségkezelő (Pécs)

10% kedvezményt nyújt:

Tranzit Art Café

7% kedvezményt nyújt:

Líra Könyvesboltok

magyarnarancs.hu/elofizetes

MAGYAR NARANCs

AJÁNDÉKOZZON ÉLET ÉS IRODALMAT!

Lepje meg családtagjait, barátait, üzletfeleit
Élet és Irodalom-előfizetéssel!

Rendelje meg igényes grafikai kivitelű ajándék-
utalványunkat, s adja át annak, akit tartalmas
és maradandó ajándékkal kíván megtisztelni.

Hónapokon át mindig Önre emlékezteti majd őt
a hetenként érkező *Élet és Irodalom*.

Az ajándékutalvány
megrendelhető,
illetve megvásárolható
a szerkesztőségben:

1089 Budapest,
Rezső tér 15.,
tel.: 210-5149,
210-5159,
fax: 303-9241,
e-mail:
lapterjesztes@es.hu,
es@es.hu

Az előfizetés díja: negyedévre
6300 Ft, fél évre **10 800 Ft**,
egy évre pedig **19 860 Ft**

ÉLET ÉS IRODALOM
IRODALMI ÉS POLITIKAI HETILAP

